

89
ВИДАННЄ „ВІСТНИКА ПОЛІТИКИ, ЛІТЕРАТУРИ Й ЖИТТЯ“.

МИРОН КОРДУБА

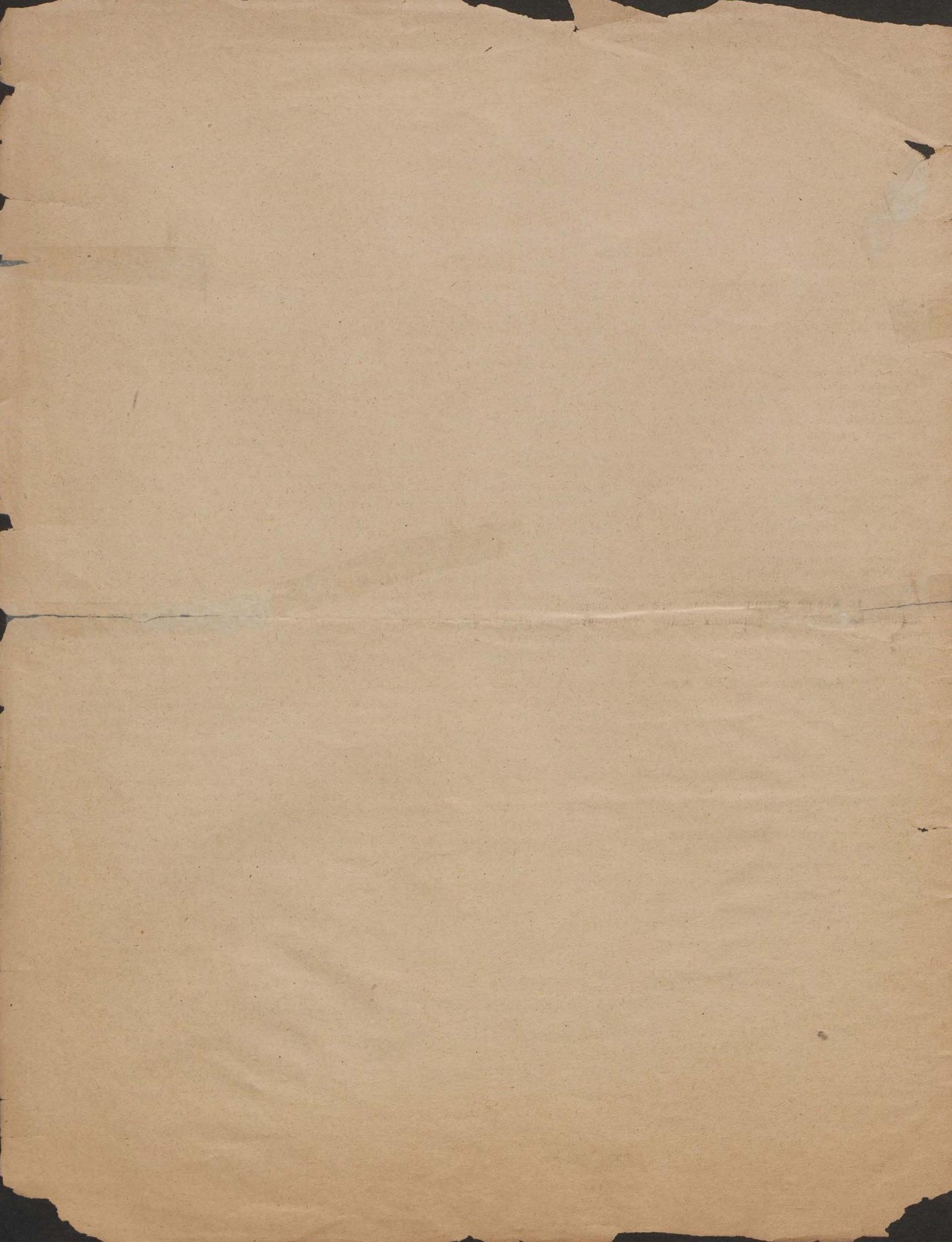
ТЕРИТОРІЯ І НАСЕЛЕННЄ УКРАЇНИ

FROM THE LIBRARY OF
YAROSLAV J. CHYZ

ВІДЕЛЬ, 1918.

З ДРУКАРНЇ АД. ГОЛЬЦГАВЗЕНА.

I. Етнографічна територія України.

Вже здавна роблено спроби докладного розмежування території, яку заселяє український народ, і докладного визначення числа Українців. Однак, наскільки ходило про російську Україну, всі ті спроби не могли претендувати на наукову точність, бо зовсім не було потрібних до цього автентичних даних. Кarta Ritixa—Петермана, видана в Petermann's Geographische Mitteilungen 1878 р., карта Григорія Величка з початку 90-их років і ін. опиралися на дуже ріжнородні матеріалі, дуже неоднакові щодо своєї вартисти й через те не давали повної запоруки докладності в подробицях. Щойно перша загально-російська перепись, переведена 28 січня 1897 р., подала подрібні дати про число й територію всіх народів, які заселяють російську державу, а тим самим про український народ. На жаль, ці переписи оціля не повторювали й тому дані з 1897 р. застали й досі одиноким офіційним джерелом для справи, яку думаємо розглянути.

Однаке вже заздалегідь мусимо застерегти ся, немовби ми ту перепись уважали в усіх подробицях яким то непомильним евангелієм, як се зробив К. Фортунатов у своїй брошурі: „Національна області Россії“ й деякі інші дослідники. Урядові переписи національностей мають ту хибу, що підпадають впливам офіційної політики й дають то більше то менше невірні висліди, все в користь пануючого народу, на шкоду недержавних націй. Щодесяльтні переписи в Галичині й на Угорщині можуть бути класичним прикладом урядового фамшування національної статистики. В прирівненню до них російська перепись з 1897 р. зроблена ще доволі солідно. Та що й вона не віддає вірно справжнього відношення національних сил, що й вона прикроена в користь пануючого (великоруського) народу, на се вказав уже Русов у своїм рефераті у Вільно-Економічнім Товаристві в 1905-ім р., а також в статті: „Нѣсколько словъ о территории и населеніи Украины“ (Украинский Вѣстникъ, 1906), се зазначив також В. Ко-й у розвідці „Національно-територіальні межі України“ (Літературно-Науковий Вѣстникъ, 1907). Ми постараемо ся ті заміти підперти деякими даними, забраними з тієї ж самої переписі. Власне кажучи, національна перепись з 1897 р. роблена дуже неоднаково й не-послідовно, залежно від більшої або меншої вміlosti та соціальності самихже переписчиків, залежно від становища, яке супроти національного питання займав місцевий уряд, згідно голова місцевої переписної комісії—ісправник. Наприклад, річ, що в старих українських губерніях, де українське населеніє живе вже споконвіку або бодай від кількох століть, не може бути мови про яку-то великоруську колонізацію. Число Великоросів тут дуже дрібне — се елемент хвилевий, напливовий: чиновники ріжних дикастерій, батюшки зі своїми родинами, поліція та жандармерія, військові органи, ріжні професіоністи тощо, та й то далеко не всі, бо ж між ними чимало споміж місцевих українських людей. Все то разом дає пересічно 1 до 2% населення. Тільки в більших політичних і торговельно-промислових центрах, як от Київ або Харків, Великороси находитя ся у більшій скількості й серед інших верстов населення, між купцями, промисловцями, фаховими робітниками й ін. Тому в тих областях російської держави, де живе населеніє з твердою і виробленою національною свідомістю, як от напр. в Польщі, перепись виказує тільки $\frac{1}{2}$ до 2% Великоросів. Навіть в такім важкім осередку, як Варшава, число великоруського населення не доходить до 8%. Теж саме бачимо в старих українських губерніях, в тих повітах, де націо-

нальну перепись переведено правильно й сумісно. Так напр. у всіх повітах київської губернії, з виїмкою київського й бердичівського, виказаний переписю відсоток Великоросів хитається між 1·1% (в липовецькім пов.) та 2·3% (у васильківськім пов.); в полтавській губернії у всіх повітах з виїмкою полтавського, константиногородського й кременчуцького між 0·6% (в гадяцькім та зіньківськім) і 1·5% (в лубенськім). Навіть в такій Чернігівщині, що безпосередньо межує з великоруською національною територією та зі всіх українських земель найдовше перебула під московським пануванням, находимо повіти з таким же дрібним відсотком великоруського елементу, як напр. борзенський і кролевецький по 0·7%, козелецький 1·0%, сосницький 1·2%, остерський 1·8%, ніжинський 1·9% і ін. Супроти того зовсім дивними й неімовірними треба уважати дати, які подає таж сама перепись, немовби в повітах Холмщини й Волині число Великоросів хиталося між 2—6%, в більшій частині подільської губернії між 2—7%, в українських повітах гродненської між 3—10%, бо ж ті області значно пізніше прийшли під московське панування, лежать далеко від великоруського етнографічного погранича й зовсім останньо від напряму великоруської колонізації. Не менше загадковим виходить, відкіля в константиногородськім повіті полтавської губернії взяло ся аж 12% Великоросів, в смієвськім повіті харківської губ. аж 35%. Великорусько-українське етнографіче пограничне також сильно обкроєне на шкоду Українців. Коли всюди при етнографічних межах находимо ширшу або вузьшу полосу мішаного населення, зустрічаемо в Чернігівщині неприродно різку граничну лінію, що дивним дивом зовсім сходить ся з повітовими межами. В безпосереднім сусідстві новгород-сіверського повіту з 4% Великоросів стародубський з 93% великоруського населення, об межу сосницького повіту з 1% новозибківський з 94·5% Великоросів. Чимало прибільшеним на шкоду Українців мусимо уважати відсоток Великоросів в т. зв. новоросійських і підкавказьких губерніях, хоча зовсім не заперечуємо, що сюди йшла також і великоруська колонізація. Се прибільшення можна, так сказати б, документно ствердити на підставі даних про міграцію в згадані області, про походження переселенців із поодиноких губерній. Візьмім напр. ставропільську губернію, яку Великороси й Українці заселявали вже в зовсім нових часах, протягом XIX-го віку. Перепись з 1897 р. найшла там 203.368 душ (на 873.301 цілого населення губернії), уроджених поза границями губернії, тобто новоосілих переселенців. З європейської Росії (з виїмкою Фінляндії) зайдло сюди 199.391 душ; з того з чисто великоруських губерній 50.270, тобто 25·2%, з українських 88.078, — одна Полтавщина з Харківщиною вкупні дали 53.474 переселенців, значить 44·2%. Як же супроти того факту йняти віру даним переписи по національності, які в ставропільській губернії виказують 55·3% Великоросів, а тільки 36·6% Українців!

Ще більше тенденційно переводжено національну перепись по містах. На основі вислідів переписи з 1897 р. беззглядну більшість серед міського населення Українці мали б тільки в Полтавщині (57·2%) і в Харківщині (54·2%). Важко зрозуміти, чому в подільських містах мало бути 30·7%, а у волинських навіть тільки 19·7% українського населення, коли в пограничній з Московщиною Чернігівщині з чотирма неукраїнськими повітами при тій же самій переписі найшло ся в містах 48·8% Українців супроти 24·1% Великоросів! Зате Катеринославщина виказує знову

тільки 27·4% Українців, а аж 41·8% Великоросів, майже вдвое стільки, що Чернігівщина! Ті й інші дивогляди показують зовсім ясно, що переписні комісії тільки денеде розуміли або хотіли розуміти, як слід, свое завдання та здебільша стояли під впливом голошеного урядом погляду, що української національності властиво нема, що є тільки простонародній український говор, — і всіх інтелігентів та півінтелігентів записували за „Руських“, котрих опісля при сумаричних обчисленнях підрахували до Великоросів. Можливо також, що чимало міського пролетаріату й інтелігенції по несвідомості або з політичних мотивів подавали свою народність за „руську“. Українцями заличено лише міщан по малих містечках, передміщан по більших городах, ну — і ту зовсім свідому українську інтелігенцію, яка на тім настояла. Що так справді було, на се маємо деякі докази. Візьмім хочби статистику по зайняттям. Перепись з 1897 р. показує, що споміж Українців 88% займалися хліборобством і спорідненими з ним зайняттями, міжтим коли покажчик хліборобів у цілій Росії (без Фінляндії) виносить тільки 75%. Ніодин інший народ в Європі та, здається, і на цілім світі не виказує такого високого відсотку хліборобів. Коли додати до того, що 3·6% Українців приходить на простих робітників (т.зв. чернорабочих) та на прислуго, а 4·6% зайняті обробленням матеріалів на хаті й одіж, виходить, що український народ розділений тільки на ті три категорії зайняття і майже зовсім не має заступників серед інших професій. Так воно, розуміється, не є, як се кождий познайомлений з відносинами на Україні знає, та виходить воно тільки через те, що перепись затягнула представників вищих професій у рубрику Великоросів. Ще якійше виходить се зі статистики освіти. Опираючися на даних переписи з 1897 р., треба б Українців уважати яким-то найбільше культурно відсталим, неграмотним та просто неохотним до просвіти елементом російської держави. Що так не є, показує не тільки історична минувшина українського народу, але й самі відповідно дібрани дати тоїже самої переписи. Порівнямо губернії з чисто українським населенням та чисто великоруським. В Полтавщині покажчик грамотних виносить 16·9%, в Харківщині 16·8%, і супроти того в такій напр. орловській губернії 17·6%, в псковській навіть тільки 14·6%, в білорусько-великоруській Смоленщині 17·3%. Або візьмім напр. воронізьку губернію з мішаним українсько-великоруським населенням (Великоросів 63·3%, Українців 36·2%), то відсоток грамотних виходить для одних і для других однаковий: 16·3%. Подібно і в Чернігівщині, де національна перепись зроблена здебільша справедливо, при загальнім відсотку грамотних 18·2%, грамотних Українців 16·4%. Але попри наведені дані перепись з 1897 р. по деяких інших губерніях дає зовсім інші. В Київщині загальний відсоток грамотних показаний на 18·1%, серед Українців тільки 11·8%; в Катеринославщині загальний 21·5%, серед Українців лише 14·4%; в Херсонщині загальний 25·9%, серед Українців 15·3% і т.д., а вже найрізкіша ріжниця на Волині, де супроти загального покажчика грамотності 17·2% український дає тільки 9·4%, тобто мало що більше ніж половину. Дивним дивом такі великі ріжниці щодо грамотності виходять саме в тих губерніях, де, як ми вище виказали, число Великоросів ненормально велике. Що ж се значить? Нічого іншого, як тільки те, що при переписі позаписувано тут за Великоросів цілі маси української інтелігенції та просвічених українських верстов. Статистика по зайняттям і грамотності доказує невірність національної переписи.

Наведені вище заміти показують, що подане переписю з 1897 р. загальне число Українців в російській державі значно обкроєне в користь державного великоруського елементу, що воно куди менше справжнього, дійсного. Все ж таки, переходячи тепер до подрібного перегляду території, заселеної українським народом, ми будемо приневолені опиратися на тій же перепис, з тої простоти причини, що інших більше автентичних того роду загальних джерел нема зовсім, а всякі доривкові свідоцтва й узагальнювання на

підставі намічення кількох сіл або одної околиці не повинні мати місця у безпристрасній науковій розвідці. Тільки в поодиноких випадках там, де інші, зовсім певні й автентичні дані позволяють нам се зробити, ми, опираючися на твердий, реальний ґрунт, заведемо потрібні поправки. Друга необхідність, також основана на матеріалі, який стоїть нам до розпорядимости, примушує нас за підставу етнографічно-огляду взяти повіт. Що такою підставою не може бути губернія, річ ясна; се адміністративна територія надто простора й велике число губерній з мішаним населенням показує, що губерніальні границі дуже рідко сходяться з етнографічними. Але також і повіти ще надто великі, щоб їх брати за основну одиницю при означуванню національної території; є й чимало повітів з дуже пестрою мішаниною народів, бо й повітових границь не проводили на етнографічних засадах. Зовсім докладну й вірну етнографічну границю можна би провести тільки тоді, коли мали дані про національний склад населення поодиноких сіл або бодай волостей. Тільки із за недостачі таких даних, приневолені, як сказано, необхідністю, беремо за вихідну точку повіт і тільки там будемо старатися провести докладнішу границю, де на се позволить інший автентичний матеріал. До суцільної української території зарахуємо всі ті повіти, в котрих Українці творять беззглідну більшість (більше ніж 50%) населення або де ніодна нація не має беззглідної, а українська має серед них згладну більшість.

Перегляд границь суцільної української території починаємо від північного заходу. Тут сусідами Українців є Білорусини. Докладне означення українсько-білоруської границі належить до доволі тяжких питань через те, що на пограничу зустрічаємо переходові говори, які одні учени причисляють до українського, інші до білоруського народу. Перепись з 1897 р. показує, що в городненській губернії Українці в двох найдальше на південь висунутих повітах, берестейськім і кобринськім, творять беззглідну більшість населення; в третім, більськім, Українців виказано тільки 39·1% населення (на селах 42%), але вони мають тут за собою згладну більшість. На картах Рітіха—Петермана й Величка зараховано до української території також і пружанський повіт, однаке по даним переписи се білоруська анклава (75·5% Білорусинів, 6·7% Українців). Атлас про етнографічні відносини в західній Росії, виданий німецькою командою „Ost“ (Völker-Verteilung in Westrussland, 2. Auflage, Hamburg, L. Friederichsen & Co. 1917), заличує на переглядовій карті пружанський повіт до української, на спеціальних картах до білоруської території. Очевидно ходить тут про питання, чи пружанський переходовий говор має більше спільних прикмет з українською, чи з білоруською мовою. Заки ся справа не буде вирішена, нема причини відкидати або змінювати дані переписи. Через се етнографічну границю української території в городненській губернії приходить ся повести Наровою від Суража вгору аж по західний рубець Біловізького праліса, далі вздовж західного та південного рубця цього праліса на верхівія Лісної, правої притоки Буга, відсіля на південь до річки Мухавця, на захід від Кобриня, вкінці у східнім напрямі вигнутим до півночі луком, менш-більш вздовж залишичної лінії Минськ—Бресте Литовське, по Ясьолду й Ясьолдою вниз по границю губернії.

В мінській губ. офіційна перепись Українців зовсім не виказує, значить, заличує т.зв. Пинчуків до Білорусинів. Таке рішення членів статистичної комісії суперечить становищу, яке в тій справі займає наука. Фізичним складом тіла, мовою й одіжю Пинчук різко ріжнить ся від Білоруса й навпаки зовсім близько підходить до населення волинського Полісся. Він здебільша середнього росту, широкоплечий, присадкуватий. Лице у нього широке, кругле, з більше вистаючими скулами ніж у Білорусинів, барва волосся переважно темна. Говор Пинчуків належить до поліської групи української мови й замітно виріжнється від сусідніх білоруських говорів. Він зовсім не має „акання“, такої характеристичної прикмети Білорущини, але й „цеканне“ і „дзеканне“ стрічається

ся дуже рідко й то тільки в граничних селах. Formи відміни іменників і дієслів зовсім українські. Тому такі знавці місцевих відносин, як Карський, Шендряк і Довнар-Запольський, зовсім рішуче обстоюють погляд, що Пинчуки се Українці, а зовсім не Білорусини*). Се й дає нам повне право цілий пинський повіт і південну частину мозирського заразувати до української території. Таким чином границя етнографічної української території в мінській губ. йде від Ясьолди в північно-західнім напрямі, вздовж західної губернської границі до Щари коло Вигоновського озера, відсіяла переходить коло Ганцевич до річки Циць та йде лівим берегом сеї річки аж до її устя у Прип'ять. Потім завертає Прип'ять на схід і тримається сеї ріки аж до Мозиря. Низше Мозиря закручує просто на південь і доходить на північний схід від Овруча до границі волинської губернії. Вкінці вздовж північної границі київської губ. досягає Дніпра дрібку вище устя Прип'яти у Дніпро.

Між устем Прип'яти й Сожі, на просторі коло 90 км., стає Дніпро білорусько-українською границю рікою. Від долішнього бігу Сожі границя завертає на схід і аж по верхівія Снови сходиться з адміністративною границею між могилівською та чернігівською губернією. Тут кінчиться білоруська межа й далішна східстається. Великороси північними сусідами Українців. В Чернігівщині перепись відрізує чотири північні повіти: новозибківський, суразький, мінський і стародубський як чужі, неукраїнські. Вже вище, у критичному обговоренню обективної вартості переписів з 1897 р. ми звернули увагу на обставину, що туди переходили дуже різка етнографічна межа, де, по переписним даним, з одного боку (в новозибківськім та стародубськім повітах) живе 94% Великоросів, а з другого (в сосницькім і новгород-сіверськім пов.) 93% Українців. Се тим більше кидаеться в очі, що туди не переходить ніяка природна географічна границя, ані багнista ріка, як Прип'ять, ані недоступні гори, які оправдували б існування такої різкої граничної межі. До того в новозибківськім повіті великоруська кольонізація творить вузький на схід висунений клин, що врізується між українську та білоруську територію (суразький повіт по переписі білоруський), а такі клини, особливо на рівнині, мають звичайно мішане населення. Щодо стародубського повіту — то тут живе коло 20,000 „малоросійських козаків“, которых перепись залічила до Великоросів. Та якби там не було, нам з недостачі інших позитивних даних приходиться прийняти, що хоча в тих повітах і є безперечно чимало Українців, все таки вони творять меншість населення і тому нема підстави до прилучення тих повітів до суцільної української території. Тому етнографічну границю провадимо горішньою Сновою у східнім напрямі по коліно ріки низше Блещні, далі лівою притокою Снови по с. Семенівку, відсіяла на північ на село Курковичі, а потім знову просто на схід до устя ріки Судоти у Десну.

На схід від Десни українсько-великоруська етнографічна межа слідує за адміністративною границею між чернігівською і орловською губернією. В курській губ. перепись виказує три повіти з переважно українським населенем: пугачевський 52·5% (на селах 55·3%), грайворонський 58·8% (на селах 60·5%) і ново-оскольський 51·0% (на селах 55·6%) Українців. В суразькім повіті Великороси (31·9%) і Українці (47·9%) майже однаково заступлені, в трьох дальших повітах Українці мають поважні меншості: в рильськім 31·0%, в корочанськім 34·3%, в білгородськім 21·2%. Тут виступається, що ми не бачили в північній Чернігівщині, а саме доволі широка полоса мішаної українсько-великоруської території, на котрій український елемент в північно-східнім напрямі все більше губить ся серед великоруської переваги. І саме тут найбільше відчувається недостача національних даних по оселям або хочби волостям. Не бажаючи виводити

*). Пор.: Россія, полное географическое описание нашего отечества, под редакцией В. П. Семенова; томъ IX. Верхнее Поднѣпровье и Бѣлоруссія. С.-Петербургъ, 1905, стор. 193—195 і там же поміщену карту: Племена верхняго Поднѣпровья и Бѣлоруссии.

голих згадок, як се робить В. Ко—ий (Літерат. Науковий Вістник, 1907, т. XXXIX, стор. 330), ми примушені провести етнографічну межу крутими повітовими границями, хоча знаємо, що се не зовсім годить ся з дійсним станом річи. В однім тільки суджанськім повіті відстуپаємо від того правила та залічуємо південну частину над Песьолом до сухоукраїнської території, описуючи ся між іншим на те, що тут в самій Суджі, столиці повіту, перепись виказує вдвое більше Українців ніж Великоросів. Так витичена границя йде від точки, де сходяться межі орловської, чернігівської і курської губ., в північнім напрямі, вздовж залишичної шляху з Глухова до Ворожби, до північної границі харківської губ., завертає сюз границею на схід і, йдучи на північ від Суджі та горішнього Песьола, доходить до оселі Довгий Колодязь; відсіяла вихиляється лінією йде на верхівія Ворскли й Уді знову до границі Харківщини, просто на північ від Харкова; границею харківської губ. попри Вовчанськ доходить до воронізької. На тім просторі сунула ся великоруська кольонізація на південь ще в XVII віці, поки не сперла її сильна українська, що, йдучи в східнім напрямі, пересікла її дорогу. Білгород над горішнім Донцем був у XVII-ім в. осередком „Українських городів“, московської України, що від Сієська та Рильська доходила аж під Харків; а й тепер великоруська етнографічна територія наближується тут до столиці правобережної України на 40—50 км. Завернувшись крутко на захід, а потім на північ, етнографічна межа йде від границі Вороніжчини вздовж річки Корочі аж до її джерел, далі скручує знову на схід, перетинає ріку Оскол саме в половині дороги між Старим і Новим Осколом і входить в межі воронізької губ.

У воронізькій губ. перепись налічує близько міліона Українців (36·2%). Лінія, що лучить Старий Оскол з Новохоперськом, ділить губернію на дві менш-більш рівні половини: північну, де Українців майже зовсім нема, і південну, де вони живуть суцільними масами або бодай творять поважні меншості. Чотири південні повіти виказують українську більшість, которая в острогозькім пов. доходить до 90·3%, богучарськім до 81·8%, через що ті два повіти належать до найчистішіших українських областей; в бірюченськім маємо 70·2%, у валуйськім 51·6% Українців. Щодо сього останнього мусимо замітити, що виказана тут переписю дрібна надвишка українського елементу видається ся підозрілою, бо ж валуйський повіт займає сумежну з Харківчиною південно-західну частину губ. і з усіх сторін окружений повітами з 70—90% Українців. Дальше маємо у воронізькій губ. один повіт зі значною українською меншістю, а саме павлівський (42%) Українців супроти 57·9% Великоросів; його південну частину, що клином врізується між чисто українськими повітами, острогозький і богучарський, втягаємо до суцільної української території. Етнографічна межа йде від границі курської губ. на схід вододілом річок Потудана й Сасної, наближуючи ся щораз більше до сеї останньої, і коло Коротояка доходить до Дону, спускається ся Доном в низ аж до Павловська, далі завертає на схід та північний схід і вододілом між Осередою та Підгірною, лівими притоками Дону, доходить до границі Донської області*).

Тепер переходимо до розгляду східної границі суцільної української території. Про національний склад населення області донського війська стрічкою в літературі дуже ріжнородні погляди. Звичайно переважає гадка, що Українці тут мають більшість. Такий погляд висловив також автор статті „Донська область“ у великоруськім енциклопедичнім словарі Брокгауз і Ефрон. Навпаки перепись з 1897 р. виказує тут 66·8% Великоросів і тільки 28·1% Українців. Що більше, по тій же урядовій переписі між усіма повітами Донської області тільки один, таганрозький, має українську більшість (61·7%); поруч з цим в двох повітах зустрічаємо значніші українські меншості: в донецькім 38·9%, в ро-

*). Мусимо замітити, що на карті Рітіха-Петермана й на поширеній у нас карті Величка українська етнографічна границя в Курщині, Вороніжчині й далі на південнім сході проведена здебільша невірно.

стівськім 33·6%. Сей останній повіт має дуже невеличку великоруську більшість (53·7%), котру завдачує тільки містам Ростову та Нахичевані, що разом мають мало не половину населення цілого повіту; на селах ростівського повіту Українці творять 52% населення, себто беззгядну більшість. Відома річ, що для національного характеру даної області рішуча вагу має населеніє цілої території, а не населеніє головного міста, бо місто не в силі на довгу руку оперти ся впливови околиці й зі зміною політичної системи бистро міняє свій національний вигляд, пристроеється до околиці. Доволі вказати на Прагу, що за доволі короткий час з переважно німецького стала чисто чеським містом. Се дає нам право зарахувати також і ростівський повіт до суцільної української області. Щодо донецького—то сей мусимо зоставити поза скобами, поки не матимемо річевих даних, які опрокинули-б офіціальну статистику або бодай докладно по-дали, в котрій саме части повіту Українці живуть збитою масою; ріжні здогади, висловлювані про те ріжними авторами, зостають ся наразі тільки здогадами. Стоячи на такій точці погляду, проводимо східну межу української етнографічної території ось як: від верхів річки Підгірної, правої притоки Дону, в південно-західнім і південнім напрямі східними границями воронізької та харківської губ., потім Донцем по усті Білої, правої притоки Доиця, Білою вгору до її джерел, відсіла просто на південь до джерел річки Кріпкої та рівно-біжно з нею до Туслова, правої притоки долішнього Дону; вкінці, пересікаючи Дні між Нахичеваню й Аксайськом в південно-східнім напрямі до р. Кугу-Еї, вище оселі Зубова, на границі Кубанської області.

Отся східна границя суцільної української території зовсім не рівнозначна з границею поширення українського населення. Українська кольонізація йде єй тепер не стримною, могутньою течією все дальнє на схід і захоплює щораз нові області. Ми щойно згадали, що сумежний з Харківчиною донецький повіт Донської області виказав при переписі з 1897 р. 38·9% Українців. Стрінувши на своїй традиційній дорозі середнє Подоне, вже давніше заселене великоруською кольонізацією, Українці проникають ту область; частина пересельчан осідає на території донських козаків, збільшуєчи безнастінно українську примішку серед сих останніх, головна маса йде дальше. Відсіла роздвоюється ся шлях східної української кольонізації. Один іде в північно-східнім напрямі через новохоперський (6·8% Українців) і усть-медведицький (10·6%) повіти Донської області над Волгу, в саратівську та самарську губ. Чотири південні пов. саратівської губ. виказали в 1897 р. вже чималий відсоток українського населення: камишівський 15·1% (Великоросів 44·4%), аткарський 13·4%, балашовський 13·2%, царицінський 8%. В новоузенськім повіті, що займає південну частину самарської губ., Українців 17·0% супроти 39·9% Великоросів. Потім через оренбурзьку (оренбурзький повіт 5·4% Українців, орський 4·3%) і томську (5·2% Українців, у деяких повітах до 8%) губ. доходить українська кольонізація аж до берегів Тихого океану, де повстає „сібрська Україна“: в амурськім повіті Амурської області перепис показує 17·5%, а в Південно-Усурійському краю 25·2% Українців (супроти 33·8% Великоросів). Другий український кольонізаційний шлях звертає ся в південно-східнім напрямі через черкаський (18·9% Українців) і сальський (29·3% Українців, 32·6% Великоросів) повіти Донецької області з одного боку в Підкавказе, з другого через долішнє Поволже в середньо-азійські області. Три повіти астраханської губ. виказують поважний відсоток Українців: чорноярський 40·8%, царевський 38·2%, енотаївський 18·0%. В Акмолинській і Семиріченській областях відсоток українського осельництва майже дорівнює великоруському, в чимкентськім і авлостинськім повітах Сир-Дарійської області навіть перевишає його. У всіх тих областях (з винятком Підкавказа) поза етнографічними межами властивої України жило в 1897 р. коло 1,100,000 Українців.

Підкавказький кольонізаційний терен у великій часті належить до суцільної української території й через ростів-

ський і таганрозький повіти Донської області стоїть з нею в безпосередній територіальній звязі. В Кубанській області перепис з 1897 р. признає за Українцями згядну більшість: 47·4% цілого населення супроти 42·6% Великоросів і 10% інших дрібних народів. Притім область так розділена між обидва головні народи, що Українці збитою масою заселяють північну частину Кубанщини, Великороси мають перевагу в південній. Три повіти виказують беззгядну більшість українського елементу: таманський, давніше темрюцький, 75·2% (по селах 79%), біський 74·0% (по селах 81%) і катерино-дарський 51·8% (по селах 57%). Положений в середині між ними кавказький повіт мав при переписі з 1897 р. між великоруську більшість: 51·8% Великоросів і 45·8% Українців (по селах 47%).

Ми вже на вступі виказали, що урядова російська перепис національностей особливо на Підкавказю переведена сторонично в користь великоруського елементу. Українська кольонізація тут давнішя ніж великоруська, доказом чого — крім історичних свідоцтв (поселення запорозьких козаків і ін.)—хочби й та обставина, що Українці заселяють саме північно-західну область, більше плодовиту й більше пригожу для хліборобства землю, міжтим коли Великоросам приходить ся вдоволяти ся піснішими підгірським і гірським тереном. Ale навіть, коли з недостачі інших позитивних дат приймо числа, подані переписю, за підставу нашого розсліду, мусимо тямити, що кольонізаційний процес тут ще зовсім не покінчений, що рік-річно нові маси переселенців напливають в ті сторони з усіх усюдів і що через те етнографічний вигляд поодиноких частин Підкавказя з бігом часу міняє ся. Тому при означенню теперішнього складу населення Підкавказя треба узгляднити не тільки природний приріст населення, але й імміграцію. Треба подбати, означити не тільки чисельну скількість напливаючих туди переселенців, але й їхню національну принадлежність. Перше доволі легко. Коли в старих (давно заселених) українських губерніях, напр. на Поділлі або в Київщині, де емігація та імміграція більш-менш рівноважать ся взаємно, порівняти числа населення з 1897 р. та з 1914 р., побачимо, що приріст за тих останніх 17 літ хитає ся між 34·4% і 34·7%. Пересічних відсотків, 34·5%, можемо з цілою певністю прийняти за природний приріст населення в українських областях, за приріст, що повстав наслідком надвишки народин над смертністю. Друга справа, себто означеннє національності напливаючих переселенців, складніша, але можлива до переведення навіть з доволі великою докладністю. Перепис з 1897 р. показує, що напр. в Кубанщині на 1,918,881 душ населення було 633,292, себто коло третина, уроджених поза границею сеї області, значить, вони зайшли сюди вже пізніше; в окремих таблицях можна розшукати, відкіля, з яких саме губерній і областей вони прийшли. Таким чином можемо розвідати ся, відкіля йде міграція в Кубанщину, з котрих сторін вона сильніша, з котрих слабша, зовсім докладно означити, який відсоток переселенців припадає на поодинокі губернії області. Знову знаючи національний склад населення тих губерній, з котрих переселенці походять, маємо повне право прийняти, що їх склад переселенців більш-менш такий же самий і таким чином означити їхню національність. Притім приходить ся ще завести дві поправки: виділити Жидів, котрі виключені від міграції до Підкавказя, а потім окремо означити участь міст. До Підкавказя напливають головно хлібороби й через те міста беруть в тім переселенськім руху дуже невелику участь. Напр. населеніє Одеси виносило в 1897 р. 14·8% населення цілої херсонської губ.; міжтим при переписі в Кубанщині найдено на 11,639 переселенців з Херсонщины тільки 677, себто 5·8% з Одеси, в Ставропольшині на 2,788 Херсонців тільки 56, значить 2% Одеситів. Се важне тому, бо, як знаємо, в українських і мішаних губерніях міста мають інший етнографічний склад, як села. Перевівши цілій той складний розрахунок, побачимо, що між переселенцями, котрі напливають в Кубанщину, Українці мають беззгядну більшість 50·4%, міжтим коли на Великоросів припадає 40·0%. Таким чином на Кубанщині україн-

ський елемент з кожним роком росте, змагається, область щораз більше українішить ся. І от в кавказькім повіті за 17 літ відсotok Українців зрос o 1% (з 45·8% на 46·8%), а Великоросів змалів o 2·4% (з 51·8% на 49·4%); Великороси не творять там вже беззглядної більшості й перевищають Українців тільки o 2·6%. Коли ще узгляднiti, що згаданий повіт окружений суто українськими повітами, з яких туди також напливає населення (той внутрішньої міграції перепись не виказує), маємо повне право вже тепер призвати його за область зі згляданою чи беззглядною українською більшістю і припаювати до української етнографічної території.

Подібно стоять справа і в ставропільській губ. Пере-
пись з 1897 р. виказує для цілії Ставропільщини великоруську більшість 55·3%, Українців 36·6%, решта припадає на ріжні турсько-татарські кочуючі племена. Українську більшість, та й то дуже невеличку, виказав тільки новогригоріївський повіт (50·8%, по селах 54%), який в 1900 р. перетворено на два повіти: благодаренський і прасковинський, а сей останній в 1910 р. переіменовано на святохрестівський. У двох інших повітах Українці становили поважну меншість: у медвіженськім, на північнім заході, 45·5% (по селах 48%), в олександрівськім, на південнім заході, 38·3% (по селах 40%); Великоросів у першім було 53·2%, у другім 56·4%. Приріст населення від 1897 р. до 1914 р. в цілії губернії виносить 51·0%, значить, що на імміграцію приходить 16·5%. Розглянувшись, як ми то вище намітили, національний склад імміграції, находимо, що між переселенцями у ставропільську губ. Українці становлять 49·5%, Великороси 41·7%. Тим-то і тут відношення між українським і великоруським населенням постійно пересовується в користь Українців.

На підставі сказаного можемо установити південно-східну границю суцільної української етнографічної території. Вона йде річкою Кугу-Ся вгору аж до джерел, переходить у верхів'я Середнього Ягорлика, завертає простою лінією на південь до джерел ріки Сі і, йдучи дальше межею між Кубанською областю та ставропільською губернією в південно-східнім напрямі, перетинає річку Калалу, лівий доплив Ягорлика. Відсія завертає на захід, перескачує на ріку Кубань вище повітового міста Кавказька й долі Кубаню доходить до устя р. Білої, її лівої притоки. Приймаючи знову південний напрям, іде по р. Білої і Пшиши аж до головного хребта західного Кавказу, себто до границі між Кубанською і Чорноморською областями. Сим хребтом і сею границею повертає в північно-західнім напрямі й на захід від Новоросійська доходить до моря. Яких 120 км. на схід від щойно розмежованої української частини Кубанщини находити ся великий український етнографічний острів, що обіймає два повіти ставропільської губ.: благодаренський і святохрестівський і досягає 17.400 км² простору. Сей острів відділений від суцільної української території лабинським повітом Кубанської області й ставропільським та медвіженським повітами ставропільської губ., в яких по переписі з 1897 р. Українці становлять меншість населення; він простирається від ріки Калауса по обох боках річки Буйвола, лівої притоки Куми, аж поза ріку Куму.

Зрештою Українці поселилися більшими й меншими гуртками і в інших частях кавказької території. Найбільше іх в сумежних зі суто-українськими повітах Кубанської області й ставропільської губ.: в майкопськім 31·3% (супроти 58·2% Великоросів), балтапашинськім 27·1% (Великоросів 42·3%) і лабинськім 18·9% Кубанської області; в медвіженськім 45·5% (Великоросів 53·2%), олександрівськім 38·3% (Великоросів 56·4%) і ставропільськім 10·3%. На т. зв. територіях кочуючих народів, у східній часті Ставропільщини, перепись виказала 5·5% Українців і 6·3% Великоросів. В Чорноморській області Українців 16·1%, Великоросів 42·8%; найбільше в туапсинськім повіті (24·0%, супроти 31·0% Великоросів). В Терській області значійшу українську кольонізацію зустрічаємо в пятигорськім повіті (13·8%). На Закавказю Українців мало; ще найбільше в карськім

повіті Карської області: 2·5%, супроти 12·7% Великоросів. Взагалі поза межами суцільної української території (враз з етнографічним островом в Ставропільщині) на цілім Покавказю жило в 1897 р. більше ніж 470.000 Українців.

Південна границя суцільної української етнографічної території обхоплює береги Азовського моря від Керченського проливу аж до Перекопської шийки. З вісмех повітів таврійської губ. тільки три повіти, бердянський, дніпровський і мелітопольський мають українську більшість. П'ять південних повітів і два градоначальства, положені на самім кримськім півострові, виказують по переписі з 1897 р. тільки більші або менші українські меншості серед великорусько-татарського населення. Два з них, положені близьше континенту, мають велику мішанину народів, між якими Українці займають доволі визначне місце: в евпатіорійськім Українці переважають Великоросів (21·1%, супроти 17·8%), але зглядана більшість належить Татарам (42·6%); в перекопськім аж чотири народності доволі рівномірно заступлені (Татари 23·7%, Великороси 23·2%, Німці 22·8% і Українці 22·0%), все ж таки й тут Татари мають—хоч невеличку—більшість. Тому приходить ся українську етнографічну границю провести півперед Перекопської шийки, маючи 65.000 кримських Українців поза нею. Дальшу південну границю України творить Чорне море. Правда, одеський повіт херсонської губ. виказав при переписі великоруську зглядану більшість (37·7% супроти 21·9% Українців), але се тільки наслідком переваги великого міста Одеси, в якому скупилося $\frac{2}{3}$ населення цілого повіту, на селах Українці мають більшість; тому, так само, як ми се зробили з ростівським повітом Донської області, і з тих самих причин ми маємо право прилічити його до української території. До етнографічної України належать також два повіти бесарабської губернії: один на північ, акерманський, другий на півночі, хотинський. В акерманськім, де зустрічаємо велику мішанину народів, мають Українці зглядану більшість 26·7% (поруч з ними живе Болгарів 21·3%, Волохів 16·4%, Німців 16·3%, Великоросів 9·7% і т. д.); в хотинськім розпоряджають беззглядною більшістю 53·3%. Позатим значійшу українську кольонізацію зустрічаємо в повітах ізмайлійськім (19·6%), сороцькім (16·3%), білецькім (11·4%) і бендерськім (10·8%). Тим то границя України йде Чорним морем поза Дністровий лиман аж до устя річки Ікалі, а відсія простою лінією на захід до північного кінця озера Ялпух, дотикаючи по дорозі горішніх кінців озер Кундука і Кітая. Пройшовши 25 км. горі річкою Ялпух, завертає в північно-східнім напрямі, зразу вздовж річки Лунга, лівої притоки Ялпуха, потім перетинає р. Кундук коло німецької оселі Ляйпциг та доходить до Дністра низше Тирасполя. Відсія тримається Дністровим аж поза Подільський Могилів та попри залишнічну вузлову станцію Окницю переходить на Прут коло Карпача. Прутом доходить до австрійської границі коло Новоселиці. Поза сею етнографічною українською границею жило в Бесарабії в 1897 р. 145.163 Українців.

Коло Новоселиці південна границя української етнографічної території вступає в межі австро-угорської монархії. Розслід етнографічних відносин в Австро-Угорщині значно улекшений через те, що тут маємо куди багатший статистичний матеріал до розпорядимості. Етнографічна статистика ведеться тут вже віддавна та від 1880 р. переводиться правильно що десять літ загальна перепись населення, статистичні публікації подають дати про етнографічний склад населення не тільки по політичним та судовим повітам, які простором значно менші ніж російські повіти, але й по окремим громадам, а то й частинам громад, селам та приємкам. Тим-то маємо спромогу провести зовсім докладні етнографічні межі, з повним узглядненням всіх українських і чужих вклинінь (анклавів). Та з другого боку приходить ся зазначити, що й в Австро-Угорщині, може існувати подекуди ще й в більшій ступні ніж в Росії, не всюди вірні дані, не всюди представляють дійсний стан речей. Відколи розгоріла ся національна боротьба, а особливо відколи число населення

поодиноких націй стало важким аргументом у домаганнях заспокоєння культурних потреб і признання політичних прав, при національній переписі стала заводити ся завзята аїтация, стали проявляти ся грубі насильства й обманства. Переведенне переписи находити ся в руках політичної влади, тим-то на її вислід мають рішаючий вплив „сильні міра сего“, пануючі народи. А що український народ також і в Австро-Угорщині не належить до пануючих, тому — особливо на етнографічних межах і по містах — його число все більше та більше обкроють. Розуміється, що се діється ся тільки фактично, на папері, бо в дійсності, на щастя, ані польщення, ані мадяризація, ані румунізовання українського населення не поступає такою швидкою ходою, якби се виходило зі статистичних даних.

Розглянемо ся перш усього по Буковині, куди нам тепер приходить ся зайти. Тут в поодиноких випадках можна фальшування правди виказати просто на долоні, особливо там, де воно вже нахабне, безличне. Напр. в селі Чагор черновецького повіту перепись з 1890 р. виказала на 2070 душ населення 1070 (51.7%) Українців і 916 (43.6%) Волохів, а перепись з 1900 р. на 2328 душ 1086 Українців і 1099 Волохів, себто обидві народності майже в однаковім числі, то в 1910 р. на 2496 душ записано вже тільки 786 (31.5%) Українців та 1540 (61.7%) Волохів. Несвідомий справи чужинець мусів би подумати, що протягом останнього десятиліття відбула ся в Чагрі ціла мандрівка народів: масова еміграція Українців і сильний наплив Волохів. Ми, знаючи дуже добре з автопії відносини в тім селі, можемо впевнити, що нічого подібного тут не було, що те саме населення, ті самі родини, які тут жили в 1890 і 1900 рр., зостали і в 1910 р., одно тільки змінило ся, а саме солідність переписного уряду, що безцеремонно пофальшував правду. Ще яркіше се виступає в Горішніх Милешівцях радовецького повіту, де в 1890 р. записано 1697 Українців та 566 Волохів, в 1900 р. 2246 Українців і 168 Волохів, а в 1910 р. 457 Українців і 2096 Волохів! Найбільше безцеремонно поводили ся в 1910 р. переписні комісії в сучавському повіті, де одним почерком цера підій ряд чисто українських сіл перемінено на волоські. Так напр. Меречея в 1890 р. 1452 Українців і 16 Волохів, в 1900 р. 1500 Українців і 6 Волохів, в 1910 р. 447 Українців і 1217 Волохів; Данила в 1890 р. 564 Українців і 100 Волохів, в 1900 р. 543 Українців і 290 Волохів, в 1910 р. 1 Українець і 866 Волохів; Іпотешти в 1890 р. 1491 Українців і 10 Волохів, в 1900 р. 1552 Українців і 51 Волохів, а в 1910 р. 143 Українців і 1637 Волохів і т. д. Розуміється, що з тими даними з 1910 р., які так ярко суперечать всім давнішим даним і фактичному станові річи, ніхто не стане серіозно рахувати ся і тому ми з повним правом зараховуємо ті села до української області. Але така поправка можлива тільки при найяркіших зразках переписних наджиттів; де переписники були менше нахабні у фальшуванню, там тяжко розріжнити правду від неправди. Віроісповідна статистика не може тут бути корективом національної, як от напр. в Галичині, бо й Українці й Волохи на Буковині належать до тієї самої, греко-православної, церкви. Тому ми в наших таблицях подаємо вислід обох останніх переписей для взаємної перевірки та зазначуємо, що обчислене нами число Українців треба уважати тільки за мінімальне та не за реальне.

Другою прикметою австро-угорської національної статистики є се, що вона не признає жидівської народності й розділює її поміж інші, причім головна пайка припадає верховодячим народам. На Буковині Жидів припайовують до Німців. В 1900 р. було тут 93.015 Жидів: з того заражовано за Німців 91.907, за Українців 491, за Волохів 446, за Поляків 171. При переписі в 1910 р. жидівські націоналісти (сіоністи) домагалися признання окремої жидівської народності, а коли центральне правительство їм відмовило, стали навмисне записувати ся за Українців, Волохів, Поляків, через що число Жидів не-Німців трохи підскочило. На всіх 100.071 Жидів виявили ся тоді Німцями 95.706, Українцями

2.102, Волохами 1.086, Поляками 1.187. Ми виділюємо Жидів в окрему групу, не тільки тому, щоб статистичні дані з австро-угорських областей звести на спільну платформу з даними російської статистики, але й з огляду на принципіальний бік справи та на фактичні відносини. З тоїж самої причини виділюємо Липованів з рубрики Українців, куди вони затягнені офіційною переписю, і рахуємо їх за Великоросів, якими вони й є в дійсності.

Етнографічний склад населення Буковини доволі складатий, бо крім згаданих вже народів живуть тут ще Й Німці та Мадяри. До того вони доволі поперемішувані зі собою. Українські оселі засягають аж під Сучаву, волоські підходять аж під ворота Чернівців; одні вклинують ся в другі, через що витворюють ся етнографічні острови. Найбільший такий український острів лежить на пограничу радовецького, серетського й сучавського повітів; а що він від сuto-української області відділений тільки вузеньким волоським клином, який обіймає два села, тон етажко приходить ся злучити його з головним тілом. Інші, дрібніші й далі положені українські острови, як Остру й Джеміну в Кімполюнськім, Качику і Гайт в Гура-Гуморському повіті, лишаємо на боці, щоб не замотувати справи, тим більше, що розшукування етнографічних відколік та островів виходило б поза межі нашої роботи. Переїшовши австрійсько-російський кордон коло Новоселиці, південна границя української етнографічної території відбігає малим каблуком на північ від Прута, перетинає Прут коло самих Чернівців і вихиляється лінією завертає на південнім боці Прута знову на схід, до румунського кордону. Тут, вадовж румунсько-австрійського погранича, тягнуться українські оселі вузькою пасмуюю аж по ріку Сучаву та коло Горішніх Милешівців переходять на північ від Прута, перетинає Прут коло Серетом. Тут, коло села Кабівців, зараз же завертає на південь, перетинає Великий Серет вище Сторожинця, Малий Серет нижче Молдавського Банилова й гірськими хребтами йде майже просто на південь, в напрямі на Кімполонг. На вододілі між Молдавицею і Молдавою, від гори Паузи, завертає на південний захід, перетинає Молдаву вище Брязи й нижче Кірлібаби доходить до Золотої Бистриці, що творить тут границю від Угорщини. Поза межами тут означені української території, в трьох етнографічних островах та й всуміш з іншими народами живло на Буковині в 1900 р. 16.740 Українців; перепись з 1910 р. виказує вже тільки 11.134.

Мати діло з угорськими статистичними публікаціями зовсім не належить до великих приємностей. Лишаємо на боці трудності мадярської мови, але й для знавця мадярської мови користування статистичними виказами зустрічає чималі трудності. Угорський уряд зі завзяттям, гідним ліпшої справи, усуває оригінальні назви осель, уживані місцевим населенням, і заступає їх довільними мадярськими, зовсім неподібними до первісних. Так напр. село Плоске названо офіційно Dombostelek, Нелипину — Hásfalva, Довге — Noszúmező і т. д., до того українських назв навіть не зазначено хочби в скобках. Та на тім ще не кінець. Немов навмисне, щоб спричинити ще більшу замішанінну, угорський уряд любується ще й у частих перемінах вже раз накинених назв; те саме село, виказане при першій переписі під одним іменем, виступає при найближчій переписі під зовсім іншим, при чим ніяка вказівка чи замітка не зраджує нам попередньої назви. Так напр. село Солочин називається ся в 1900 р. Solocsina, в 1910 р. вже Királyfiszállás; Звірська Гута в 1900 р. Izvorhuta, в 1910 р. Forrás; Лінці в 1900 р. Ingliz, в 1910 р. Unggesztenyés; Холмець в 1900 р. Putkahelmecz, в 1910 р. Korláthelmer і т. д.—прикладів можна б навести цілими копами. Коли до того додати ще часті адміністраційні переміни: розбирання більших повітів на два менші, зміни в розмежуванню сусідніх повітів, лучення ріжніх сіл у громади, то легко зрозуміти, що всяке дослідження розвитку етнографічних відносин, всяке порівнювання вислідів двох слідкуючих по собі переписей заганяє дослід-

ника в хаос, серед якого визнати ся можна тільки після величезної затрати часу та праці.

Способ переводження офіційальної статистики національностей на Угорщині під багатьома поглядами пригадує все те, що ми бачили на Буковині. Тут так само, як там, національна перепись стоїть на вислuzі політичним оглядам, головно ж старається відповісти значенню Мадярів — чим швидше досягнути абсолютної більшості населення в угорській державі. А що розвиток в тім напрямі посувається ся дуже поволі й дійсність ще далека від того, офіційна статистика старається єї прискорити процес бодай на папері. Поодинокі якійші надужиття на українській території викажемо при подрібнім огляді. Тепер тільки зазначимо, що вся інтелігенція українського походження, унітське духовенство, учителі, урядники й ін. з родинами залічені до Мадярів. Жиди по селах записані здебільша Німцями, по містах Мадярами. Інтересно, що в 1900 р. чимале, як на тамошній відносині, число — 10.146 душ, себто 1·2% всіх Жидів Угорщини — записало ся як Українці; при останній переписі, в 1910 р., число Жидів-Українців спало на 2.702, значить 0·3%. Взагалі приходить ся замітити, що останню перепись переведено в користь мадярського елементу ще з більшою безцеремонією ніж попередній. А коли загальне число Українців в угорській державі все-таки за останнє десятиліття виказує приріст, і то не тільки абсолютний з 429,447 (1900 р.) на 472,587 (1910 р.) душ, але й відсотний з 2·2% на 2·3% населення цілої держави, то тільки завдяки тій обставині, що чимало сіл, записаних попереду за словацькі, тепер признато українськими.

Українці заселяють громадно на Угорщині північно-східну область гірської карпатської полоси, а саме то більші та менші частини комітатів: Мармарош, Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш і Спиш. В інших комітатах попадають ся тільки українські острови й кольонії. Найбільше українським комітатом є Мармарош, де Українці займають $\frac{2}{3}$ простору ($6,347 \text{ км}^2$ на $9,720 \text{ км}^2$) і по офіційним даним останньої переписі (1910 р.) становлять 44·6% цілого населення комітату. З десяти повітів цього комітату на українську етнографічну територію припадає п'ять цілих: водівський, довжанський, густенський, тисянецький і торецький, а крім того частини вишівського, сигітського й тячівського; два інші повіти належать до волоської етнографічної області. Мармароський комітат замітний незвичайно високим відсотком жидівського населення, що виносить 18·4%, і з огляду на се він стоїть на першім місці між усіма іншими комітатами Угорщини. Надто разячих і впадаючих в око надувати при переписі тут не замічуємо, все-таки майже в кожній громаді записано більше греко-католиків ніж Українців, при чому ріжниця подекуди доходить до соток (напр. в Гушті 5,902 гр.-кат., а 5,230 Українців) і значно перевищує можливу скількість справді змадяризованих одиниць. Все-таки етнографічну межу можна тут на основі переписі провести докладно й вірно. Вона завертає від Кірлібаби, де ми її зоставили на Буковині, в північно-західнім напрямі та йде угорсько-буковинською і потім угорсько-галицькою державною границею, отже головним хребтом Карпат, до Будівського верха. Відсіяла вододілом між річками Васир та Руськовою, правими притоками Вишови, скручує до Вишови, переходить коло Красної на лівий берег Вишови-Тиси, перетинає Тису вище Сигота й аж до Вишкова тримає ся лівого берега Тиси, тільки в околицях Сигота й Тячова каблукувато вихилюється на північ. Низже Вишкова знову переходить на лівий бік Тиси й там зустрічається з межею угоцького комітату.

В Угочі по даним урядової статистики Українці й територіально й чисельно становлять меншість. Перепись з 1910 р. виказує 37·5% Українців супроти 46·5% Мадярів (з Жидами), коли ще в 1900 р. було 39·3% Українців та 42·9% Мадярів. З обох повітів, на якій сей комітат ділиться, передтисянський переважно український, затисянський тільки в північно-східній частині. Таблиця віроісповідань виказує, що 62·7% населення цілого комітату належить до греко-като-

лицької церкви. Відшибнувши від того 10·6% на греко-католицьких Волохів та яких 4—5% на греко-католицьких Мадярів, які тут в північно-західній частині затисянського повіту справді існують, все-ж-таки зостане для Українців 46—47% населення, тобто згядна більшість. Вже зі зіставлення Томашівського*) видно, як особливо в Угочі протягом XIX в. неоднаково визначували українську територію, як при кожній пізнішій переписі по кілька досі українських громад виказували мадярськими. Порівнюючи обидві останні переписи, можемо знову вказати на нові того роду факти. В передтисянськім повіті Ардовець (Szöllősvégarb) в 1900 р. ще українське село, де на 1.253 душ було 903 (72·0%) Українців і 204 (16·2%) Мадярів; в 1910 р. воно стає вже мадярським, бо на 1.141 душ виказано тільки 276 (24·2%) Українців (886 гр.-кат!) і 861 (75·5%) Мадярів. Село Шашвар має в 1900 р. 704 (78·4%) Українців і 110 (12·2%) Мадярів; по десятьох літах число Українців маліє майже в половину, на 396 (41·8%), а Мадярів підскакує на 514 (54·3%). Подібну операцію зроблено в затисянськім повіті з містечком Дубовинкою (Királyháza), що на думку Томашівського переважно українське й ще в 1900 р. мало згядну більшість, 1.248 душ (49·2%) українського населення супроти 1.056 (41·6%) Мадярів; та вже десять літ опісля Дубовинка виказує тільки 932 (29·7%) Українців (на 1.630 гр.-кат!), зате число Мадярів більше ніж подвоюється (2.224, 70·2%). Очевидно, що тут так само, як і на Буковині, реальне життя не приносить таких наглих перескоків, що наведені урядові дати зовсім не заслугують на віру й що ми маємо повне право згадані місцевості й на дальше зарахувати до української території. Тому етнографічну українську границю проводимо від мармароської межі до горішнього Батару, правого допливу Тура, а відсіяла на південь від Дубовинки на правий берег Тиси. Обійшовши півкругом поза Сивлюш, границя перекидується знову на лівий берег Тиси, захоплює село Гимлівці аж поза рікою Батаром, щоб потім, кільканадцять кілометрів низше, знову вернутися на правий берег Тиси. Відсіяла завертається під прямим кутом в північ і досягає до р. Боржи низше устя Іршави.

В березькім комітаті Українці заселяють значно більшу половину простору (2400 км^2 на 3783 км^2). Ще недавно, бо в 1900 р. вони творили її згядну більшість населення 45·7%, на Мадярів приходило 44·7%; перепис з 1910 р. перевернула се відношення, признаючи Українцями тільки 42·6%, Мадярами 47·8% населення. Якими дорогами, зараз побачимо. Зі сімох повітів цього комітату чотири українські: горішній, ляторицький, нижно-верецький і свалівський, два мішані: мукачівський і надтисянський, один, косинський, мадярський. В горішньому повіті українське населення винесло в 1900 р. 82·5% (без Жидів), в 1910 р. по офіційним даним спало на 70·0%, хоч се суто-українська земля, оточена з усіх боків українськими повітами. Причиною цього є знову яркі надужиття. Село Лоза-Полянка мало в 1900 р. 610 (78·2%) Українців і 51 (6·5%) Мадярів; в 1910 р. вже находимо тільки 185 (21·8%) Українців і 660 (78·0%) Мадярів. Село Мідяниця, що виказувала в 1900 р. 615 (95·4%) Українців і 9 (1·4%) Мадярів, тепер має 313 (42·8%) Українців і 418 (57·2%) Мадярів. Значить, число Мадярів за останнє десятиліття зросло в Лозі-Полянці вдвічі, в Мідяниці в 35-ро! І от таким чином два чисто українські села стають на папері мадярськими оазами серед української землі. Подібно, хоч не таким вже безличним способом, пофальшовано статистику в Бабичах, Білці, Ростоці і ін., де пілі десятки греко-католиків позаписувано Мадярами. В ляторицькім повіті село Росвигово, котре ще в 1900 р. мало бодай згядну українську більшість, 39·5% супроти 24·5% Мадярів, зроблено в 1910 р. переважно мадярським, признаючи Мадярам 37·0%, а Українцям тільки 30·8% населення. В затисянськім повіті Ремета Вижня виказує 80·3% Українців і 17·8% Мадярів, в 1910 р. се вже мала бути переважно

*) С. Томашівський, Етнографічна карта угорської Русі, Спітерб. 1910, видбита з „Сборника по славіновід'єнні“, III, стор. 17.

мадярська оселя. При такім веденню національної переписи можна дуже швидко допровадити до бажаної угорським урядом стадії, коли то на Угорщині в кожній місцевості буде 100% Мадярів, але тенденційна перепис може тільки затемнити дійсний стан річи, змінити його вона не в силі.

Етнографічна границя в березькім комітаті доволі повигинана. Вздовж Боржи доходить вузьким довгим язиком аж до устя Салви, потім завертає назад на північ і вихилляється, перетинаючи р. Бику низше Барбова, в околицях джерел сеї річки звертає на захід і досягає Ляториці при устю Визниці. Відсіда йде правим берегом Ляториці, кілька кілометрів низше Мукачева переходить на її лівий бік, обхоплює шість осель, положених на північнім боці вододілу між Боржою та Ляторицею, і відскакує знову до Ляториці. Ляторицею в діл доходить до устя річки Старої, до межі узького комітату.

Узький комітат по території також переважно український. По населенню він ділить ся на три часті: українську, словацьку й мадярську, при чому Українці мають за собою зглядну більшість населення. По даним переписи з 1900 р. було в цілому комітаті 36·4% Українців, 30·2% Мадярів і 28·0% Словаків; в 1910 р. 38·1% Українців, 33·2% Мадярів і 22·4% Словаків. Тут стрічаємо отже вперше офіційно признаний звіст українського елементу, тільки не коптом Мадярів, які ще більше зросли, лишень коптом Словаків. Відтепер, поруч з Мадярами, виступають сусідами Українців Словаки й се сусідство йде аж до західного кінця української території на Угорщині. Разом з тим виринають великі трудності при означенню етнографічної межі. На українсько-словакськім пограничу зустрічаємо то вузшу то ширшу полосу, де населення обох близько споріднених слов'янських народів сильно поперемішуване, де попри се ще потворилися переходові говори, з котрими не то статистики, але й фільольгої не могли дати собі ради. Релігійний критерій також не дає певного опертя, бо й між Словаками є чимало греко-католиків. Щойно праці Петрова, Броха, Ставровського, Цамбеля, Гнатюка, Верхратського й ін. прояснили в багатьох напрямах справу й дали спромогу Томашівському поставити її на твердий ґрунт. Урядова угорська перепись поступала довгий час зовсім навміння і в 1890 та 1900 рр. цілі безсумнівно українські села позаписувала за словацькі. Щойно перепись з 1910 р. ставить ся до справи обережніше та старається направити пороблені попередно помилки. Тому, як слідно з доданих нами таблиць, між вислідами двох останніх переписей заходять тут великі ріжниці. Особливо кидається ся у вічі ріжниця в собранецькім повіті. Перепись з 1900 р. признала за українські тільки дві громади: Бенятину й Порубу. Томашівський*) додає до того ще Гоньківці, Конюш, Підгородя і Хлівище. Перепись з 1910 р. виказує як українські крім тих ще Йовсу, Рибницю Вижню, Тернавку, Колібабовці, Клокочово, Гнойне, Кушін, Прикопу й Порубку, зате пропущено Бенятину, котру Томашівський уважає за найбільше українську. Тому не диво, що відсоток Українців у собранецькім повіті з 3·4% (1900 р.) підскакує нагло на 21·9% (1910 р.). Ми беремо за підставу перепись з 1910 р. як безперечно близьшу до правди ніж обчислення з 1900 р., маючи на увазі, що всі сумнівні громади територіально тісно звязані зі супо-українською областю, по вірі греко-католицькі й у значній часті признані й іншими дослідниками за українські. До них прираховуємо ще й Бенятину, а з другого боку з виказаного статистикою числа Українців виділюємо всіх римо-католиків та реформованих як безперечно Словаків.

З інших повітів узького комітату приходить ся замінити нагальну мадяризацію (на папері) села Дравців в ужгородськім повіті. По переписи з 1900 р. се село мало 73·6% Українців і 20·5% Мадярів; в 1910 р. нагло виявляється ся тут 68·3% Мадярів, а лишень 26·9% Українців.

Границя української території завертає від Ляториці під простим кутом на північ, зразу вздовж потока Циган-

ського, правої притоки Старої, далі перетинає ріку Уг коло самого Ужгороду й правим берегом Уга, у віддалі 4—5 км. від ріки, доходить до джерел р. Строви. Тут скручує на південний захід у верхівія потока Ореховського, лівої притоки Рибницького, відскакує знову на північ у верхівія Рибницького, завертає на захід і відновлює потоків Порубського й Тарнавського доходить до межі земплинського комітату, близько середнього Ляборца.

В сумежнім на захід земплинськім комітаті Українці заселяють тільки найменшу північну, гористу частину. З 12 повітів цього комітату належать до суцільної української території: межиляборецький (без Грубова й Грабівця), синський (без Папина, Синни, Ціроцької Белії Длугого), частина стропківського (без 16 громад на півдні повіту) й три громади гуменського повіту (Машківці, Рокитів Гуменський і Рокитів Збудський). Крім того українські острови попадають ся і в інших повітах, дальше на півдні, але ми їх не враховуємо зі згаданих вище причин. На цілім просторі сусідують з Українцями Словаки й установлене словацько-української межі стрічає ті самі труднощі, що й в попереднім, узькім, комітаті. В синськім повіті врізують ся від заходу долиною річки Цироки чотири великі словацькі оселі тупим клином в українську територію, але границя тут зовсім ясна. В гуменськім повіті обидва Рокитови, Гуменський і Збудський, без сумніву українські. Сперечати можна про Машківці й Дедачівці і тут ми йдемо за переписю з 1910 р., котра Машківці признає за українські, Дедачівці за словацькі. Хаотичні стають відносини вже в межиляборецькім повіті, а саме в тій часті, котру сюди прилучено зі стропківського повіту. Між 21 громадами сеї новоприлученої частини перепись з 1900 р. признала за українські тільки дев'ять, всі інші виказала як словацькі. Томашівський*) уважає за українські ще Бистру Стропківську, Владичу Вижню та Нижню, Дричну Земплинську та Шариську, Маківці, Михову, Поляну й Стасківці Земплинські та Шариські. Інтересно, що перепись з 1910 р. внові потверджує той його погляд, а крім того признає за українські ще Гавай і Порубу, значить, всі 21 громади. У новім (зменшенні) стропківському повіті справа ще більше помотана. І тут перепись з 1900 р. присудила Словакам цілий ряд українських сіл, розриваючи українську територію на шматочки. Перепись з 1910 р. признає за українські більшу частину сіл, котрі Томашівський уважає за українські (Бусницю, Детрик, Колбівці, Крижлівці, Мразівці, Рогожник, Токаїк і Якушівці), а крім того ще й Петеївці. Зостає ще в середині української території замкнений словацький острів, що обіймає оселі Стропків, Велику Бережницю, Гочу, Шандал і Вижню та Нижню Ольшаву.

Таким чином границю суцільної української території в земплинськім комітаті прийдеть ся провести ось як: Від середнього Ляборца в західнім напрямі, межою угоцького та земплинського комітатів до верхівія річки Камениці, лівої притоки Цироки. Відсіда на північний схід, рівнобіжно до Цироки, в гору до спливу Острожниці з Пчолинкою, котрі, спливши ся, приймають назву Цирока. Тут границя скручує на захід, перетинає ріку Удаву й вузьким язиком всувається ся між Удаву та Ляборець на південь, завертає знову на північний схід назад до Удави, а відсіда легко вигнутим до півночі луком на захід, до середутої Ондави, перетинає Ондаву низше Валкова й доходить до Топлі саме в тім місці, де перетинає ріку західна межа комітату.

В шариськім комітаті Українці займають тільки третину території. Долинами рік висувають ся словацькі оселі далеко на північ, особливо долиною Топлі та її лівих приток, Яруги та Свержова, лишаючи Українцям тільки вузеньку гірську пасмугу відновлені галицької границі. З сімох повітів цього комітату тільки один, вижній вишківський, чисто-український. Перепись з 1900 р. виказувала й тут цілий ряд мінімальних словацьких сіл, але найновійша перепись спровідила сей неоправданий промах, признаючи за українські

*) Там же, стор. 25.

* Там же, о ст. 70—71.

не тільки всі села, зазначені Томашівським *) (Комарник Вижний та Нижній, Бодружаль, Чернину, Долгоню, Гавранець, Грибів, Кожухівці, Крайню Бистру, Кружльову, Миролю, Прику, Петрину, Суху й Свиднички), але ще й Капишову та Сорочин. Таким чином з усіх громад повіту застують за Словаками тільки Местиско, Рівна й Тишинець, що територіально відносяться з вище згаданим словацьким островом коло Стропкова. До того ж самого острова приходить ся причислити ще й Бенядиківці, Щавник, Радому й Округле з Гірлтівської округи, виказані також і переписю з 1910 р. як словацькі, хоча Томашівський діві перші уважає за українські. Взагалі в Гірлтівському повіті обидві останній переписи вповні годяться між собою і признають за Словаками також Влачу, Дюрьош і Кобильницю. В бардіївському повіті маємо два маленькі словацькі острові над самою галицькою границею, що обіймають громади Стебницьку Гуту й Ленартів. Зате Стебник, Регетів, Криве, Криже й Боглярка показалися при переписи з 1910 р. українськими, за які їх, з виїмкою останньої, уважав Томашівський. В липнянськім і сабінівськім повітах вже не зустрічаємо тої згідності між останньою переписю та виводами Томашівського. Оселі Громощ і Олійник, признані Томашівським за українські, перепись з 1910 р., подібно, як і попередні переписи, виказує як словацькі. Вірні засади, в непевних випадках вибирати швидше некорисну евентуальність ніж стягти на себе закид сторонності, слідкуємо тут за офіційною переписю. Зате Завадку й Пустеполе приходить ся призвати за українські; Пустеполе тому, бо таким признає його остання перепись, Завадку тому, що вона не тільки Томашівським зачислена до українських осель, але й по переписи з 1900 р. мала 92·3% українського населення, — коли ж остання перепись виказує в ній 90·4% Словаків та ніодного Українця при 100% греко-католицького населення, то се треба уважати за просте непорозуміння.

Етнографічна українська границя в шариському комітаті від пересічі межі земплинського комітату з Терлею скручує різко на північ і йде лівим збочем тоцлянської долини, лише подекуди доходячи до самої ріки, потім так само лівим збочем Яруги, притоки Топлі, аж поза Зборів. Тут повертає на захід і більш-менш рівнобіжно до галицької границі, віддалена від неї тільки на 10—15 км., йде до Свержова, лівої притоки Топлі, опісля долі Свержовом до устя, перетинає Топлю і майже простою лінією на південь доходить до вододілу між Торицею та Секчовом. Відсіда висувається ся вузьким язиком до середуцього Секчова та повертає лівим збочем долини Ториці знову на захід, наближаючи ся щораз більше до самої ріки. Коло Липян відскакує нагло у верхів'я Луциники на вододілу між Торицею й Попрадом і тримається вододілу аж по джерела Луга, правої притоки Попраду. При джерелах Луга закручує на південь, перетинає Торицю вище устя потока Славківського й просто відсіда на південь доходить до межі списького комітату.

Тут ми вже на самих західних межах угорської України. З вісімох повітів списького комітату найбільше Українців живе в старолюбовенському повіті, де вони становлять більше ніж третину всього населення. Українських громад тут тільки шість. Погляду Томашівського, що Кремпах український, перепись з 1910 р. не потверджує і так приходить ся прийняти, що на північ від Старої Любовні словацькі оселі доходять до самої галицької границі. Так само на основі переписей громад Репаші Нижні та Ториски в левоцькому повіті не можемо зарахувати до українських. За се Подіроч у подградському повіті остання перепись згідно з Томашівським признає за український. Границя суцільної української території йде тут ось як: Від межі шариського комітату каблуком на південний схід на вододіл між Торицею й Гернадом, завертає вододілом на захід, не доходячи до верхів'я Ториці, відскакує знову до межі шариського комітату й південно-західною межою шариського комітату досягає джерел потока Якубанського, правої притоки Попраду. Тут

входить знову на область списького комітату, вигненим до сходу каблуком добігає майже до Попраду на північнім східі від Кежмару й завертає в північно-східнім напрямі, тримаючи ся правого збоча долини Попраду. Таким чином знову пересікає межу між спиським і шариським комітатами й на області цього останнього доходить до устя Лугу в Попрад. Відсіда лівим (північним) берегом Попраду завертає знову на захід та, дійшовши назад до межі списького комітату, закручує на північ до галицької границі. Галицько-угорською границею перебігає тільки 5 км., просто на півночі від Старої Любовні, відскакує на південь до лівого збоча долини Попраду, котрим іде знову на захід, переходить вододіл між Попрадом і Дунайцем і, не досягаючи самого Дунайця, перетинає галицько-угорську границю. Поза цею границею суцільної української території є в спиському комітаті ще українські острови, розкинені між словацьким населенням, найбільший на пограничу гнилецького й нововеського повітів. Взагалі на Угорщині поза границями суцільної української території живе по переписи з 1910 р. коло 30.000 Українців.

Коли при обговорюванню відносин на Буковині й на Угорщині ми згадували на переписні надужиття та вказали на кілька особиво ярких прикладів таких надужиттів, то все-таки там річ ішла більше про спорадичні, відокремлені випадки, котрі торкаються поодиноких осель або бодай можна їх зльокалізувати на більший чи менший особливо спірний терен етнографічного пограниччя. Так було напр. в сучавському повіті, також в угоцькім і березькім комітаті на Угорщині. В Галичині і справа стоїть інакше. Тут на просторі часу, з котрого маємо статистичні дані, можемо замітити дві фази надужиттів при переписах. В першій, давнійшій, політичним верховодам в краю ходило про виказання, що Поляки творять абсолютну більшість населення в краю, щоб цифровими даними підтвердили свою політичну гегемонію. В тій фазі переводження національної переписи їхня головна увага була сконцентрована на етнографічне пограниччя, особливо на середушу її північну частину того пограниччя, й на міста. В другій, новійшій фазі, супроти щораз сильніших голосів Українців за адміністративним поділом Галичини на східну й західну, українську та польську, польське правління поставило собі метою виказати, що в Галичині взагалі нема суцільної української області, що східна Галичина має такий великий відсоток Поляків, що її траба уважати за територію з мішаним населенням. Під тим кличем почало ся вже в 1900 р., а з особливим напруженням в 1910 р. фабрикування національної переписи. Тепер вже акція не обмежувала ся на поодинокі оселі або граничні області, але рівномірно обхопила цілий край; фальшування переписів відбувалося по певній системі та його переводжено зовсім планово. Для чисельного скріплення польського елементу в східній Галичині мусили послужити в першій лінії Жиди, що живуть тут, особливо по містах і містечках, у доволі значнім числі. Кожному, хто знає місцеві відносини, відомо, що галицькі Жиди становлять зовсім своєрідний елемент, котрий у своїй масі ані по мові, ані по релігійним і культурно-історичним традиціям, ані вкінці по расі не має нічого спільногого з Поляками. Не зважаючи на се, офіційна перепись виказує їх за Поляків і се дає польському елементові в Галичині показну прибавку, по останній переписи більше ніж 800.000 душ. За ними приходять на чергу Українці римо-католицької віри. В українській частині Галичини, особливо в середній полосі та в подільських повітах, між місцевим тубільним населенням зустрічаємо чимало римо-католиків. Частина їх, особливо скupлені в окремі т. зв. „мазурські“ оселі, се кольоністами новішої доби, зайшли сюди з західної Галичини; вони вживають розговірної польської мови, сторонячи від близьких зносин з дооколичним українським населенням і їхня належність до польського народу не підлагає ніяким сумнівам. Але куди більша частина східно-галицьких римо-католиків, живучи по селах всуміш з українським населенням, уживав виключно української розговірної мови, польської мови зовсім не знає і в усіх своїх політично-економічних та

*) Там же, стор. 72—74

культурних інтересах почувається заодно зі своїми греко-католицькими сусідами. Сез огляду на національність тепер чистокровні Українці без огляду на те, чи їх уважати за потомків зукраїнщених польських кольоністів, чи перетягнених у релігійних боротьбах у римо-католицтво уніятів. Офіційна перепись не робить ріжниці між обома категоріями та всіх римо-католиків без розбору зараховує до Поляків; виказане останньою переписю число 42.880 римо-католиків Українців смішно мале в прирівненню до дійсності. Та на тім не кінець. Тому, що обидва наведені способи фабрикування національної статистики ще не дають бажаного висліду, переписні комісії стали останніми часами безпardonно записувати за Поляків також і греко-католиків, хоча загально відомо, що греко-католицька церква має в Галичині всі признаки різко національної церкви й хоч сам проф. Смолька у своїм останнім творі*) кількома наворотами з пристском (і з великим жалем) вказує, що т.зв. gente Ruthenit, natione Poloni, себто греко-католики по вірі й Поляки по народності, вже на вимертю; ся категорія людей обмежується на невеличкий гурток одиниць, котрі зрештою в останній часі попередили на римо-католицький обряд. Урядова перепись з 1910 р. виказує 235.328 греко-католицьких Поляків і се викликає сумнів навіть у чужого, з місцевими обставинами непознайомленого ученою **). Нічого дивного, що при такім способі переводження переписи в Галичині Поляки з національної меншості стали не то зглядною, але й беззглядною більшістю, що відсоток польського населення росте мов на дріжджах у ще швидшім темпі ніж відсоток мадярського населення на Угорщині. Се показує ось яке зіставлення:

Перепис Загальне ч. з року нас. Галич.	З т о г о :		
	Українців	Поляків	Німців
1816 *) 4,875,149	2,411,771(50·1%)	1,994,802(40·9%)	100,000(2·0%)
1851 **) 4,555,477	2,281,839(50·1%)	1,864,101(40·9%)	93,387(2·0%)
1857 **) 4,632,866	2,085,431(45·0%)	1,981,076(42·7%)	114,292(2·5%)
1880(***) 5,938,461	2,549,707(42·9%)	3,058,400(51·5%)	324,336(5·5%)
1890(***) 6,578,833	2,835,674(48·1%)	3,509,183(53·3%)	227,600(3·5%)
1900(***) 7,284,703	3,074,449(42·2%)	3,988,702(51·8%)	211,752(2·9%)
1910(***) 7,980,477	3,203,092(40·2%)	4,672,500(58·5%)	90,114(1·1%)

Так приладжена перепись дає потім політкам і ученим притоку до формування тез, які вони протиставляють українським національним домаганням. До тих тез належить в першій лінії тверджене, що вже тому не можна уважати східної Галичини за українську область, бо там є повіти з польською більшістю. Таких повітів мало-б бути п'ять: львівський, перемиський, скалатський, тернопільський і тereбовельський. По переписі з 1910 р. національний склад населення тих повітів представляється ось як:

Повіти:	Українців	Поляків	Німців
Львівський (без Львова)	36·6%	61·6%	1·8%
Перемиський	44·6%	52·2%	2·2%
Скалатський	47·7%	52·0%	0·3%
Тернопільський	48·0%	51·4%	0·4%
Теребовельський	48·0%	51·7%	0·1%

Замітити треба, що під час переписів в 1880 р. всі ті повіти виказують українську більшість. В 1890 р. виступає перший скалатський повіт дуже несміливо з дрібненькою польською надвишкою: 49·8% Поляків та 48·5% Українців. В 1900 р. виступає замісце сього львівського яко переважно польський, зате скалатський виказує майже о цілих 10.000 душ українського населення більше ніж польського. Се все виглядає як маневр, як приготовні проби, щоб потім в 1910 р. виступити з п'ятьма „польськими“ повітами в східній Галичині. Щоб зрозуміти, як слід, конструкцію польськості тих повітів, приглянемося їхньому віроісповідному складови в 1910 р.:

*) Die reußische Welt.

**) Dr. W. Hecke, Volksvermehrung, Binnenwanderung und Umgangssprache. Stat. Monatsschrift N. F. XIX 653—723.

*) По обчисленим Hein-a.

**) По обчисленим в Tafeln zur Statistik d. österr. Monarchie.

***) Офіційні переписи.

Повіти:	Гр. кат.	Р. і вірм.-к.	Жидів
Львівський (без Львова)	45·9%	43·4%	8·7%
Перемиський	50·0%	35·8%	14·1%
Скалатський	50·3%	36·6%	13·2%
Тернопільський	53·5%	32·5%	13·9%
Теребовельський	51·5%	39·4%	9·0%

Як бачимо, то колиб навіть прийняти, що всі римо-католики належать до польської народності, та навіть і тоді Поляки пів в однім з наведених повітів не мали б хочби й зглядної більшості, за се одні тільки греко-католицькі Українці мають у львівськім повіті зглядну, в чотирьох останніх беззглядну більшість. Тому не помогло тут навіть записане всіх Жидів за Поляків і треба було ще цілими пригорщами загортати греко-католицьків. Порівнанні національної таблички з віроісповідною показує, що в такім напр. львівськім повіті греко-католицькі „Поляки“ становлять майже 10% цілого населення; в інших дещо менше, в міру потреби. Таким чином можна без труду і всіх східно-галицькі повіти поробити польськими. В дійсності справа представляється як так, що напр. в тернопільськім повіті, котрий знаємо дуже докладно, що найвище 1/3 римо-католиків є Поляки, дві третини се безперечно Українці й тому відсоток Поляків виносить у тім повіті що найвище 11%, Українців коло 75%. Порівнанні тих чисел з офіційними даними показує нам, до яких розмірів доходить фальшування правди при переписах в Галичині. Не диво, що й сам польський учений проф. Ромер у своїм відчиті, виголошенні 4 січня 1917 р. в „Колі Літерацікі“ у Львові, признає галицьку урядову перепись за надто переборщену в користь Поляків. Се й відбирає нам всяку спромогу як будь користувати ся тими датами національної статистики та примушує свої обчислення оперти виключно на конфесійній підставі. Таким чином на області Галичини ми в дальших виводах призначатимемо за Українців тільки греко-католицькі і ту горстку православних, що заявила себе Українцями; Жидів рапахмо, як всюди досі, окремо, а до Поляків прилучаємо всіх римо-католиків, навіть тих 42.822, котрих офіційна перепис признає Українцями. Ми свідомі того, що таким чином правдиве число Українців зменшуємо о кілька сот тисяч душ, але волимо виказати бодай мінімальне число Українців, стоячи на твердій річевій основі ніж губити ся в злогадах і орудувати уроєними числами, які не мали б потрібної доказової сили та для виявлення справи не давали б нічого позитивного.

Як відомо, в Карпатах і в карпатськім підгір'ю українська територія по угорськім і по галицькім боці всувається вузьким клином куди даліше на захід ніж на долах і віддає польську область від словацької. Погалицьким боці, як передню сторожу українського осельництва, зустрічаємо в судовім повіті Кросценко новоторського політичного повіту чотири чисто українські громади: Білу й Чорну Воду, Яворки та Шляхтову, що становлять немов півострів серед польського моря, тільки через угорську Україну злучений з рештою української території. Потім етнографічна границя завертає назад на угорсько-галицьку границю, але зараз же на правім березі Попраду повертає на північ і доходить майже до самої залізничної лінії, що лучить Новий Санч з Грибовом, обхоплюючи для української території цілій мушинський і 8 громад (Котів, Лабову, Лабовиці, Матієву, Нове Село, Малу Розтоку, Складисте й Угрин) новосандецького судового повіту. Тут закручує на схід і, переходячи від південного боку попід сам Грибів, перетинає поперек грибівський повіт на дві частини: південну, більшу, українську й північну, меншу, польську. Так само ділить і горлицький судовий повіт на південь від Горлиць, доходячи у східній частині того повіту до битого шляху, що лучить Горлиці з Жмигородом. Тим битим шляхом доходить аж під сам Жмигород, столицю судового повіту в ясельськім повіті, окружася містечко півколесом від південно-західного боку й, тримаючи ся у віддалі 3—4 км. від битого шляху з Жмигороду до Дуклі, через горби Даню та Гираву доходить до Ясьолки на південь від містечка Дуклі. Кілька кілометрів на схід від

Ясьолки входить у сяніцький повіт; тут закручує дещо на північ, далі, коло відомого купелевого містечка Івоніча, повертає знову до давнього, східного, напряму, переходить від південного боку попід сам Риманів, перетинає на схід від цього містечка залишничу лінію Кросно—Сянік та ріку Вислоку й на північ від Сяночка доходить до горішнього Сяну. Зразу дуже різка, так, що відмежовує територію з приближено 90% українського населення, стає в сяніцькім повіті, починаючи від Риманова, менше маркантою. Тут по сей і по той бік етнографічної границі попадають оселі з мішаним населенням і етнографічні острови, на північ від неї українські, на південь польські. Доволі великий український острів, що обіймає кілька громад, находитися в північній часті кросненського судового повіту. Як і досі, ми тих островів не узглядяємо та враховуємо їх в територію, серед котрої лежать, через що відсоток польського, а властиво римо-католицького, населення в українській часті Сянічини підходить до 30%. Заміти треба, що тут на західних окраїнах галицької України майже всюди замісьць приросту бачимо зменшення числа населення; се наслідки масової еміграції до Америки, яка серед Лемків найшвидше проявилася. Тільки Новосандеччина виказує слабенький приріст, Сяніччина, з виїмкою судового повіту Буківсько, дещо значний.

Дійшовши до горішнього Сяну низше Сяночка, границя суцільної української території повертається в північному напрямі та йде долі Сяном, відрізуючи на схід від ріки положену частину березівського повіту до української області. Тільки низше устя Барички відступає дещо на схід від Сяну, роблячи місце двом польським оселям, положеним напроти Динова на правій березі ріки. Два великі українські села лівобіч Сяну, Глідно й Лубно, творять етнографічний острів серед польської області; польським островом на українській території є оселя Дильонгова. Низше Динова етнографічна границя знову повертає на Сян і враз з рікою закручує на схід. Коло села Бабич, на схід від Дубецька, переходить на лівий берег Сяну і, завернувшись на північ, покидає ріку, котра далі пливе в східнім напрямі; таким чином дохо-

дить до вододілу між Сяном і Вислоком, скручує через Буковий горб у північно-східнім напрямі й межею ярославського й перемиського повітів доходить до джерела Кашицького потока, лівої притоки Ради. Тут скручує знову на північ, вздовж потока Рокитниці, повертає з ним на схід, перескачує до устя Кашицького в Раду й Радою доходить знову до Сяну низше Радимна. Перетягши Сян, зразу відскакує на схід поза долішню Вишню, лишаючи місце двом польським громадам: Міхалувці й Дуньковіцам, але зараз же Вишнєю відступає назад до Сяну. Від устя Вишні тримається ся постійно Сян, вигинаючи ся тільки незначно на схід коло Нелепківці (низше Ярослава) й Сіняви, то знову захоплює українські оселі на лівій боці ріки, як Дубно при устю Вислоки й Силянку коло Лежайська. Так доходить Сяном до устя Золотої та Золотою вгору до галицько-російської границі.

Тут попадає в область холмської губернії, виділеної зі складу Польщі та зложені з земель, на яких по переписі з 1 січня 1909 р. православні (Українці й Великоросси) мають чисельну перевагу над римо-католиками (Поляками). Однаке, розглянувши ся по повітах, бачимо, що з вісімкох повітів сїї губернії Українці становлять більшість населення тільки в шістьох: беззгядну в більськім, володавськім, грубешівськім і константинівськім, згайдну в холмськім і томашівськім. В двох найбільшіх на південний захід висуненіх повітах, білгорайськім і замостськім, перевагу мають Поляки. Тому ті два повіти відінюють з суцільної української території, не маючи потрібних даних, щоб провести границю по громадам, котрі тут щодо національного складу дуже переміщені. Таким чином дальша західна границя етнографічної України піде галицько-російським кордоном у східнім напрямі аж по верхів'я Танви, правої притоки Сяну. Тут скручує на північ і, йдучи західним збочем вододілу між Вепром і Бугом, перетинає верхів'я Вепра та його правої притоки Топорниці й низше Красностава знову доходить до Вепра. Відсіля слідкує західною межею холмської губернії аж по Бугу низше Мельника, Бугом долі йде до устя Нурця та, вкінці, Нурцем вгору та простою лінією на північ доходить до Нарови.

II. Населення на етнографічній території України.

Замкнена описаними границями етнографічна територія України має вигляд трапеціїда, положеного між $20\frac{1}{2}^{\circ}$ та 45° східної географічної довжини від Грініч і між 44° та 53° північної географічної ширини. Найдальше на захід висунені українські оселі лежать між Попрадом і Дунайцем у списськім комітаті на Угорщині та в новоторзькім повіті в Галичині. Найдальше на схід положений святохрестівський повіт ставропільської губернії. Найдальше на південь засягає катерино-дарський повіт Кубанської області, найдальше на північ більський повіт городненської губ. Найдовший бік українського трапеціїда південний; він має майже 2000 км. довжини. Найкоротший західний, від горішнього Дунайця до Нарови, 420 км. завдовжки. Поверхня етнографічної України займає простір 739162 км^2 . З того на російську Україну приходить 664635 км^2 , на австрійську (в Галичині й Буковині) 59854 км^2 , на угорську 14673 км^2 . Одна російська Україна тільки о нецілих 12000 км^2 (себто о великості Горішньої Австрії) менша від цілої Австро-Угорщини разом з Боснією та Герцеговиною. Ціла Україна перевищає Австро-Угорщину о 62547 км^2 , значить, майже о великості Баварії (без Ренського Палатинату). Держава, утворена з території, заселеної Українцями, була б щодо великості другою в Європі.

Населення етнографічної України виносило в січні 1914 р. 46012000 душ. З того на російську Україну припадає 39604500 , значить саме стільки, скільки виносило населення Франції; на австрійську 5839000 ; на угорську 568500 душ. По числі населення українська держава займала б пяте місце між європейськими державами, по-

Росії, Німеччині, Австро-Угорщині й Великій Британії, маючи від сїї останньої тільки на пів міліона душ менше. Пересічна густота населення на області етнографічної України виносить тепер 62.3 душ на 1 км^2 . Під сим оглядом зостає далеко позаду за густіші заселеними областями західної та середутої Європи, але з другого боку значно перевищає густоту населення північно-європейських земель: Норвегії (густота 7.9), Швеції (12.6), Ютландії (46.8 душ на 1 км^2). Пересічна густота населення на Україні більша ніж європейської Росії (27.5 душ на 1 км^2) та Еспанії (39.5), а також перевищає густоту всіх балканських держав з виїмкою європейської Туреччини. Вона підходить вже доволі близько до пересічної густоти населення у Франції (73.8) й Австро-Угорщині (76.0), перевищаючи альпейські краї сїї останньої: Зальцбург, Каринтію, Крайну, Тироль. Зрештою густота населення в поодиноких частинах України далеко неоднакова. Вона найбільша на австрійській: 97.6 душ на 1 км^2 ; на російській виносить 59.6 душ на 1 км^2 , найменша на угорській: 38.7 душ на 1 км^2 . Але й в кожній з тих трьох областей зустрічаємо чималі різниці. Найгустіші населені зустрічаємо в українській частині черновецького повіту на Буковині: 238.9 душ на 1 км^2 (= пересічній густоті населення Англії), в станиславівськім (190.2), перемиськім (165.1) і коломийськім (161.9) повітах Галичини; в київськім (158.4) і харківськім (154.3) повітах російської України. У всіх цих повітах замітний вплив великих міст, які стягають населення не тільки до самих осередків, але й згущують його в підміських околицях в більшім або меншим промірі. Далі слідують повіти: снятинський (149.0), львівський

(без міста Львова, 136·3) і печеніжинський (131·6) в Галичині, українська частина серетського (142·0) й кіцманський (132·6) на Буковині, котрі, не зважаючи на се, що не мають більших міст, вказують більшу густоту населення ніж пересічна густота в Чехії (130·3 душ на 1 км²). Між 110 та 130 душ на 1 км² мають в Галичині повіти: товмацький (129·7), стрийський (127·8), дрогобицький (125·7), тернопільський (124·8), городенський (120·0), бучацький (119·6), теребовельський (117·9), самбірський (116·9), рогатинський (113·3), руденський (112·8), чортківський (112·1), густинський (112·1) і мостиський (110·9); на Буковині українська частина сучавського повіту (120·6); на російській Україні повіти камінецько-подільський (122·1), винницький (116·1), проскурівський (114·2) і бердичівський (112·4). Ся густота відповідає пересічній густоті населення в Італії (120·9) та Німеччині (120·0). Більше ніж 100 душ на 1 км² мають в Галичині повіти: залищицький (106·9), борщівський (106·7), скалатський (106·1), бобрецький (102·5) і золочівський (101·5); на Буковині: вапківський (105·1) і заставнецький (103·8); на російській Україні повіти: могилівський (109·5), канівський (104·6), брацлавський (104·1), ушицький (103·8), староконстантинівський (103·4), хотинський (102·9), грубешівський (102·7) і черкаський (102·5). Взагалі подіяла густотою населення простирається на австрійській Україні на південний від лінії Перемишль—Львів—Золочів—Тернопіль аж по Підкарпаттє, на російській обхоплює Холмщину, Поділля і Київщину. На угорській Україні густота населення ніде не доходить до 100 душ на 1 км², що пояснюється тим, що се переважно гориста область та зовсім не має більших міст. Найрідше населення зустрічаємо в гірських околицях південно-західної Буковини, в українських частинах радовецького (14·9) й кімполюньзького (16·4) повітів, а також в області над середугою Припетю мозирського повіту (16·8 душ на 1 км²). Між 20 та 30 душ на 1 км² мають на російській Україні повіти: кавкаський Кубанської області (20·4), дніпровський таврійської губ. (25·3), пинський (28·1), цілий український острів у ставропільській губ. (28·3) і овруцький повіт на Волині (29·1); на угорській Україні повіти: тисянський (22·2) і торецький (27·7) мармароського комітату, надтисанський (28·6) і нижно-верецький (29·9) березького комітату, гуменський (27·5) і синіський (26·5) земплинського та гіралтівського (25·5) шариського комітату. Загалом найрідше населення вказують карпатські та підкавказькі області, поруч з ними надприпетські багновини.

Головну масу населення на етнографічній Україні становить, розуміється, Українці. Ми вже в першій частині своєї розвідки вказали на се, що український народ ніде не має політичної самоуправи, що ніде не є господарем на своїм обійстю, що всюди підчинений під панування чужих і йому ворожих народів, котрі, маючи цілу адміністрацію владу у своїх руках, переводять національну статистику в некористь Українців,—ми не маємо зовсім автентичних, абсолютно певних даних про чисельний стан українського народу. І тому маємо тільки спромогу, заводячи деякі попереду наведені дрібні поправки, подати мінімальне число Українців, число, котре показує, скільки на основі офіційних даних пануючих над нами народів мусить що найменше бути Українців. Се мінімальне число Українців, що живуть на описаній вище на місці етнографічній території України, виносить 32,662.000 душ, значить рівно 71·0% цілого населення тих земель. Сей відсоток може видати ся декому дещо низьким в прирівненню до відсотку пануючих народів Європи, Німців, Французи, Італіців в їхніх суро-національних областях. Та треба тямити, що українські землі, політично підчинені цілі століття чужим державам і правлінням, заразом підлягали впливам чужої імміграції, яка захоплювала в свої руки не тільки окраїни, але й міста, промислові області та взагалі вигідніші позиції в осередніх частинах землі; даліше, що ми Жидів, котрі на українській території становлять доволі значний відсоток населення, виділили в окрему національну індивідуальність, коли між ними Німці, Французи, Італіці і ін. на своїх землях заражують Жидів до своєї національності; що чимало спрощені Українців, записаних несумінними переписчиками в Росії за Вели-

коросів, на Угорщині за Мадярів, на Буковині за Волохів багато причинили ся до обниження виказаного відсотка українського та збільшення відсотка чужого населення; що вкінці куди більша половина римо-католиків східної Галичини — се Українці та що тільки зза недостачі чисельних даних нам прийшло ся їх всіх зарахувати до Поляків. І тому поданий нами вислід обчислень треба уважати за доволі корисний, коли, не зважаючи на все те, відсоток українського населення на українських землях ще таки в повній дорівнює відсоткови Поляків у десь тілько губерніях т.зв. Польського Королівства (71·9%).

Три подітичні області, на які ділить ся етнографічна Україна, показують деякі ріжниці у висоті відсотка українського населення. В австрійській Україні він низший ніж пересічний і виносить тільки 63·6%, однаке в дійсності він тут значно вищий і по обчисленням Томашівського виносить 70%; в російській Україні підіймається до 72·0%, на угорській доходить до 77·5%. Порівнюючи сей стан з січня 1914 р. зі станом з 1897 р., згідно з 1900 р., замічуюмо дрібне пересунення в некористь українського елементу. Відсоток Українців на цілім просторі зменшився з 71·6% на 71·0%, себто о 0·6%. На австрійській Україні се зменшення більше пересічного й виносить 1·6% (з 65·2% на 63·6%), не зважаючи на те, що природний приріст Українців більший ніж Поляків. Сю прояву можна пояснити швидшим зростом польського елементу по містах, сильнішою еміграцією Українців, а також насильним перетяганням греко-католиків на латинство. Також і на російській Україні можна замітити невеличке зменшення відсотка Українців (о 0·6%), хоча другої переписи по національностях там не було; воно виходить через те, що великі міста та промислові області зі значним відсотком чужого населення швидше ростуть ніж суро-українські села й рільничі округи. Навпаки на угорській Україні відсоток Українців зріс з 75·9% (в 1900 р.) на 77·5%, головно завдяки обставині, що чимало українських сіл, записаних в 1900 р. за словацькі, при переписі в 1910 р. признано українськими.

При подрібнім розгляді української території зустрічаємо значно більші ріжниці з огляду на висоту відсотка Українців. Найчистішим з національного боку є зіньківський повіт полтавської губернії, де Українці творять 98·1% населення, потім кобеляцький повіт тої ж самої губ. з 97·3% Українців. Взагалі ціла Полтавщина національно компактна, бо виказує 93·0% українського населення. Поруч з нею треба поставити чернігівську губернію (без чотирьох північних неукраїнських повітів) з 91·8% Українців. Далі слідують харківська (80·6%) і підільська (80·2%) Українців) та середуша й північна частина київської губ., де відсоток Українців по поодиноких повітах хитається між 82·0% і 89·4%. Сумежні з Полтавчиною й Київчиною від півдня частини катеринославської й херсонської губ. мають також високий відсоток українського населення; в катеринославській повіті: новомосковський (93·2%), верхнедніпровський (90·3%) і олександровський (82·5%) в херсонській олександровській (85·1%) Українців. Теж саме стрімко в граничі з Київчиною від північного заходу овруцькій повіті волинської губ., що має 83·4% Українців, і в острогівській (90·3%) і богучарській (81·8%) повітах воронізької губ. За компактно українські треба ще уважати повіти: заставнецький (89·4%), кіцманський (87·4%) і вапківський (82·0%) на Буковині, турецький (80·2%), калуський (80·7%), бородчанський (83·5%), косівський (83·3%) і печеніжинський (87·4%) у східній Галичині. Великою компактністю українського населення визначають ся також українські частини західно-галицьких повітів: грибівського (94·1%), горлицького (92·7%), ясельського (87·7%) та короснянського (91·9%) Українців. Вкінці на Угорщині: волівський (82·2%) і довжанський (82·5%) повіти в Мармароші, березнянський (83·7%) і перечинський (85·0%) в узькім, межиляборецькій (81·2%) Українців) в земплинському комітаті та більша половина українських областей, викроєних з повітів березького, шариського та списського комітатів (між 82·6% та 91·4% Українців). Найменший відсоток Українців виказує одеський повіт (21·9%), де Українці становлять меншість

завдяки перевезії великого торговельного осередка м. Одеси, що має міжнародний характер*). Меншість мають Українці також в ростівськім повіті Донської області (33·6%), на що ми вказали вже в першій частині нашої розвідки. Щодо третьої округи, де по офіційним статистичним даним Українці є також у меншості, а саме кавказького повіту Кубанської області, то великоруська більшість там дуже сумніва, а в кожнім разі тільки тимчасова, бо, як се виказано почереду, вона постійно маліє завдяки перевезії імміграції з українських губ. і тепер перевищає українське населення що найбільше о 2·6% (46·8% Українців і 49·4% Великоросів). Малий відсоток Українців зустрічаємо ще в ось яких повітах: актерманськім бесарабської губ. (26·7%), де живе з десяток найріжнородніших народів, перемішаних одні з другими, тираспольськім херсонської губ. (33·3%), більськім городенської губ. (39·1%), стропівськім земплінського комітату (39·8%), холмськім (41·9%) і томашівськім (44·1%) холмської губ., черновецькім на Буковині (44·2%), львівськім без території міста Львова (45·9%) й маріупольськім катеринославської губ. (46·1%). Але в усіх тих округах українське населення має чисельну перевагу над кожним іншим зокрема, представляє собою т. зв. згладну більшість. Зібрали сказане до купи, бачимо, що найчистіші національні області України обхоплюють широку полосу по обох боках Дніпра від Стугни по давнє Запорожжя, на захід по галицькій границі, на схід по середуцькій Дні та Айдар, лівий доплив Донця; далі полосу карпатських гір по галицькім і угорськім бопці, галицьке Підгір'я й північну Буковину між Прутом і Дністром. Найбільшу примішку чужого населення стрічаємо в південній і північно-західній граничній полосі.

Чимало Українців живе її поза межами етнографічної України. На головні області української колонізації на території російської держави ми вказали вже в першій частині цієї розвідки. Офіційна перепись з 1897 р. подає загальне число Українців у цілій російській державі на 22,380.551. Се число треба збільшити числом Пинчуків у пинськім та південній частині мозирського повіту, що їх, як ми вище виказали, хибно зараховано до Білорусів. Значить, справжнє число Українців у Росії в 1897 р. виносило 22,624.067, себто 18·1% цілого населення держави, з чого 2,150.667 душ жило поза межами етнографічної України. Приймаючи для тих поселенців такий самий приріст, який виказують Українці на Україні, себто 37·3%, хоча він рішуче вищий, бо безнастанно збільшується її споживанням еміграцією, отримаємо на початок 1914 р. число 2,952.870 душ. Значить, число всіх Українців в російській державі виносило під ту пору 35,614.890. Додавши до того числа Українців у цілій Австро-Угорщині, 4,241.490 душ, отримаємо суму 39,856,400 Українців у старому світі**). Про число Українців в Америці не маємо докладних статистичних даних; знавці тамошніх відносин і українська преса в Америці подають їхню скількість на 800.000 до одного міліона душ. В кожнім разі можемо прийняти за певне, що загалом на світі живе коло 41 міліонів Українців.

Але вертаймо до етнографічної України. З чужих, неукраїнських народів на Україні живе найбільше Великоросів. Їхнє число по офіційним статистичним даним мало-б виносити 5,376.800 душ, значить, 11·7% цілого населення. На угорській Україні їх зовсім нема; в австрійській до цієї народності належить не цілих 3000 Липованів, що живуть у кількох селах на Буковині; тим-то головна маса Великоросів припадає на російську Україну (5,373.860), де їхній відсоток підходить до 13·6%. Се число очевидчаки переворщене завдяки стороннічості переписчиків, завдяки тій обставині, що всю інтелігенцію і всіх, котрі по несвідомості подавали свою народність як „руську“, записувано за Великоросів. Але не маючи інших, мусимо оперувати офіційними даними. Найвищий відсоток великоруського населення виказують округи:

ростівський повіт в Донській (53·7%) і кавказький в Кубанській області (49·4%), де воно становить абсолютну більшість населення. За сими йдуть повіти: новооскольський (48·9%), пущевельський (46·9%) і гайворонський (40·9%) курської губ., валуйський воронізької губ. (48·4%), славяносербський катеринославської губ. (46·3%) і український острів у ставропільській губ. (44·4%), де Великороси числом майже дорівнюють Українцям. Більше ніж третину великоруського населення виказують ще повіти: харківський (39·7%) і зміївський (35·2%) харківської губ., одеський херсонської губ. (37·7%), катеринославський Кубанської області (34·7%) і мелітопольський таврійської губ. (33·7%). Найменший відсоток Великоросів на російській Україні зустрічаємо в гадацькім (0·6%), зіньківськім (0·6%), Переяславськім (0·8%) і миргородськім (0·9%) повітах Полтавської губ., борзенськім (0·7%) і кролевецькім (0·7%) повітах Чернігівської губ. Взагалі ціла Полтавщина й Чернігівщина (без 4-х північних повітів) мають найнижчий відсоток великоруської примішки: перша 2·6%, остання 3·2%. За ними йде Поділля (3·3%), Волинь (3·5%) і Холмщина (3·7%); в Київщині великоруська примішка доходить вже до 5·9%, завдяки вилизови осередка, Києва. Зираючи всі дані разом, бачимо, що на Україні великоруський елемент виступає найчисленнішою в північно-східній частині граничної з Великоросами полоси, сеобто в українських частинах курської (43·4% Великоросів) та воронізької губ. (22·6%) і Донської області (42·3%), далі в кольонізаційних областях на півдні, в т. зв. Новоросії на Підкавказзю. Противно ціла середуща й північна полоса України від полуденника Катеринослава (35° східної географічної довжини від Грініч) аж по західній границі має дуже невеличкий відсоток Великоросів.

Другим по числі неукраїнським народом на Україні є Жиди. Їх тут живе 3,795.760 душ і вони становлять 8·2% цілого населення України. Їхній відсоток останніми часами дещо обнизився, бо ще в 1897 р. (згідно в 1900) виносив 8·4%. Жиди розсписані по цілій території етнографічної України і становлять пар excellence міське населення; по селах їх дуже мало, а їх тут займають ся торговлею, рідше ремеслом. Все ж таки їхнє розміщення по Україні не таке рівномірне, як здавалося ся-б. Вже між австро-угорською і російською Україною заходить під тим оглядом чимала ріжниця. На австрійській Україні відсоток їхнього населення доходить до 12·6%, на угорській він майже такий самий, 12·2%; при тім треба зауважити, що в австрійській частині він останніми часами має (в 1900-ім р. виносив 13·0%), в угорській зрос до 1% (в 1900-ім р. 11·2%). На російській Україні відсоток Жидів значно менший, бо виносить лише 7·5% населення, і в 1897 р. тримається на тій самій висоті. Однака ся ріжниця між австро-угорською і російською Україною тільки позірна. Справжня ріжниця в густоті жидівського населення заходить тільки між правобічною і лівобічною Україною, без огляду на державні кордони. Як відомо, лівобічна Україна належить до областей, де царське правління заборонювало Жидам побут, тому їхній відсоток там невеличкий, тільки 2·1%. Зате на правобічній він підімається ся до 12·6%, значить, зовсім рівний відсоткові Жидів на австрійській Україні. Найсильніші примішки жидівського населення виказують українські частини сигітського й вишівського повітів мармароського комітату та більського повіті холмської губернії; перший з них має 24·5%, обидва останні по 23·4% Жидів, що тим більше замітне, що там нема більших міст. За ними йдуть бердичівський повіт київської губернії (23·1%); одеський херсонської губернії (22·0% Жидів); потім українська частина черновецького (21·4%) на Буковині; далі Берестейський повіт городенської губернії (20·8%) та пинський мінської губернії (19·5%); вкінці в Галичині повіти: львівський (разом зі Львовом 19·3%), коломийський (19·1%), станиславівський (18·8%), вижницький (18·9%) на Буковині й українська частина стропівського повіту в земплінському комітаті (17·6%). Найменше Жидів в українських частинах воронізької, курської, ставропільської губернії та Кубанської області і в таганрозькім повіті Донської області, де не досягають навіть 0·1%; в харківській губернії доходять ледви до 0·5% населення.

*) Місто Львів, котре становить окрему політичну територію і виказує тільки 19·1% Українців, лишаємо на бопці, як зовсім локальну прояву.

**) Сюди не виключені Українці в Румунії (Добруджі), бо румунська статистика не виказує населення по національностям.

По Жидах найбільші числом Поляки. На цілій території етнографічної України їх налічується 2,079.500 душ, значить 4·5% цілого населення. Вони розсипані нерівномірно. На угорській Україні їх зовсім нема. На російській їхнє число виносить зверху 809.000, себто 2·0% населення. В австрійській їх найбільше, бо аж 1,270.400, значить, 21·8%. І тут знову різка ріжниця між Буковиною та Галичиною. На Буковині Поляків небагато, всього 27.000 або 5·9% населення, зате в Галичині їхній відсоток підходить би до 23·1%. Кажемо, „підходить би“, бо приходить ся мати на тямці застежене, зроблене в першій частині сеї розівки. З огляду на цілеспрямованість беззвартистість офіційних даних про національну статистику Галичини ми, не маючи іншого виходу, мусили опиртися на даних віроісповідної переписи. І коли ми на галицькій Україні нарахували аж 1,243.370 Поляків, то отсє число властиво означає скількість населення римо-католицької віри, з котрого більша частина є Українцями, польської мови не вживає і здебільша зовсім не знає. Тільки недостача чисельних даних про справжню скількість Поляків у Галичині приневолила нас всіх римо-католиків зарахувати до Поляків. Найсильніше Поляки заступлені на території міста Львова, де творять навіть безглядну більшість, 50·3% населення; тут і всі римо-католики справжні Поляки. Багато їх також і у львівськім повіті (43·4%), де майже дорівнюють Українцям, та тут вже між римо-католиками чимало є Українців. Мало-що низший відсоток Поляків зустрічаємо в томашівському повіті холмської губернії (41·1%); відсоток в інших українських повітах сеї губернії хитається між 14% і 27·6%. Далі йдуть повіти: теребовельський (39·4%), скалатський (36·5%), більський повіт городненської губернії (34·9%), чесанівський (34·5%), тернопільський (32·4%), українські частини сяніцького (32·1%) й перемиського (31·8%), мостиський (31·8%), збаразький (31·6%) і українська частина березівського (31·4% Поляків). Як бачимо, найбільшу примішку польського населення виказують граничні з етнографічною Польщею повіти, на низині й північно-східній угол галицького Поділля. Навпаки, найдальше на захід висунені гірські повіти галицької України мають дуже малий відсоток Поляків, як от українські частини повітів новоторзького (0·5%), грибівського (3·2%), горлицького (3·9%), коросненського (5·5%), ясельського (9·9%). Туж саму прояву замічуємо і в дальше на схід положених карпатських областях, в повітах турськім (6·0%), скільськім (8·3%), боягородчанськім (5·1%), печеніжинськім 3·6% і косівськім (4·8% Поляків).

Четвертим щодо числа неукраїнським народом на Україні є Німці, котрих налічуємо 871.270 душ, значить, 1·9% цілого населення України. Вони також не живуть ніде масово, лише розкинені по ріжних закутинах території. Інтересно, що відсоток Німців на російській Україні (2%) більший ніж в австрійській (1·2%) та угорській (1·1%). Притім їхнє відсотне відношення до решти населення на російській Україні за останні часи зостало незмінне, в австро-угорській Україні їхній відсоток, хоч незначно, але все ж таки зменшився. В поодиноких повітах російської України примішка німецького населення досягає доволі значної висоти. Найбільше їх в акер-

манськім повіті бесарабської губернії (16·3%) і в холмськім повіті (13·3%). Значніший відсоток Німців зустрічаємо ще в повітах: луцькім (12·0%), новгородсько-волинськім (10·9%) і житомирськім (10·8%) волинської губернії, одеськім (10·3%) і тираспольськім (9·8%) херсонської губернії, ровенськім волинськім (8·9%) бердянськім таврійської (7·8%) і маріупольськім (7·5%) катеринославської губернії. В австро-угорській Україні значніше число Німців живе тільки в українській частині черновецького повіту на Буковині (9·7%). Найвищий відсоток Німців у Галичині виказує стрийський повіт (4·0%), на угорській Україні торецький повіт в Мармаропі (4·8%). Як бачимо, головна черта німецьких колоній обхоплює з одного боку Холщину й Волинь, з другого Чорноморщину або т. зв. Новоросію. В інших областях вони губляться серед маси українського населення.

Се, так сказати-б, головні народи етнографічної України, не тільки з огляду на число, а також і на се, що їх зустрічаємо на цілім просторі нашої території або бодай на переважній його часті. Поруч з ними живе тут ще кілька інших, дрібних народців, з котрих ніодин не досягає 1% населення України. Між ними перве місце займають Волохи (Молдаване). Їх налічує на Україні 435.240, тобто 0·9% населення. На угорській Україні їх тільки пів тисячі. В Галичині їх зовсім нема, зате на буковинській Україні досягають 6·8% населення. В російській Україні їх найбільше в тираспольськім повіті херсонської губернії (24·9%) та в хотинськім (23·8%) і акерманськім (16·4%) повітах бесарабської губернії. Чимало також в ананіївськім (13·5%) і єлисаветгородськім (6·0%) повітах Херсонщини. Волоські оселі попадають ся ще в балтськім (4·5%) і ольгопольськім (2·9%) повітах подільської губернії, в бахмутськім повіті Катеринославщини (1·9%), а на віть у таманськім Кубанської області (1·0%). Болгари (159.240 душ, 0·3%) живуть більшими гуртками в акерманськім повіті бесарабської (21·3%) і в бердянськім таврійської губернії (10·1%); дрібнішими в тираспольськім (3·3%) і одеськім (1·0%) херсонської губернії. Греки (104.780 душ, 0·2%) переважно в маріупольськім повіті Катеринославщини, де доходять до 19·0% населення, далі в таманськім (4·0%) і катеринодарськім (1·4%) Кубанської області та в одеськім повіті херсонської губернії (1·0%). Вірмени (49.400 душ, 0·1%) в ростівськім повіті Донської області (6·9%) в українській часті ставропольської губернії (1·6%) і в катеринодарськім повіті Кубанської області (1·1%). Накінець згадаємо, що Чехи (37.780 душ) живуть у волинській губернії, де в дубенськім повіті доходять до 5·3% населення; Мадяри (32.960 душ) на угорській Україні; Черкеси (27.570 душ) в катеринодарськім повіті Кубанської області, де творять 6·6% населення; Татари (23.240) в маріупольськім повіті катеринославської губернії (6·1%); Турки (22.750) в акерманськім повіті бесарабської губернії (3·9%) і в маріупольськім повіті Катеринославщини (2·1%); Словаки (12.570) у західних комітатах угорської України; Білороси (коло 10.000) в більськім повіті городненської губернії і мабуть де-шо в Пинщині.

Статистика населення в етнографічних межах України.

Край, губерній й повіти	Проспір км²	Населення по переписі 1897 (Рос. Укр.) 1900 р. (Австро-Угорщ.)	З того в %							З того							Пустота населення на 1 км²	
			Українців	Великоросів	Поляків	Жидів	Німців	Волохів	Мадярів	Інших	Українців	Великоросів	Поляків	Жидів	Німців	Волохів	Мадярів	
Російська Україна.																		
Холмська.																		
Холмський	2.139·3	167.105	41·9	6·3	27·6	10·9	13·3	—	—	—	194.300	81.410	12.240	53.630	21.180	25.840	—	90·8
Більський	2.022·2	107.843	55·5	5·0	15·7	23·4	—	—	—	—	142.100	78.870	7.110	22.310	33.250	—	—	71·5
Володавський . .	1.861·9	115.790	62·6	2·4	14·8	15·5	4·7	—	—	—	120.80	75.620	2.900	17.880	18.720	5.680	—	64·9
Грубешівський . .	1.660·7	138.562	55·7	1·9	25·9	16·2	—	—	—	—	170.500	94.970	3.240	44.160	27.620	—	—	102·7
Константинівськ.	1.470·3	60.854	68·4	2·4	14·2	14·9	—	—	—	—	92.000	62.930	2.210	13.060	13.710	—	—	62·6
Томашівський . .	1.301·3	113.108	44·1	2·6	41·1	12·2	—	—	—	—	122.100	53.850	3.170	50.180	14.900	—	—	93·8
Разом	10 455·7	703.262	52·6	3·7	24·4	15·3	4·0	—	—	—	841.800	447.650	30.870	201.220	129.380	32.520	—	80·5
Городненська.																		
Більський	3.562·0	164.441	39·1	5·9	34·9	14·9	—	—	—	4·9 ²	210.300	82.230	12.410	73.400	31.330	—	—	10·300 ² 59·0
Берестейський . .	4.880·9	218.432	61·4	9·9	3·9	20·8	—	—	—	—	270.300	174.080	26.760	10.540	56.220	—	—	55·4
Кобринський . .	5.258·4	184.453	79·6	4·0	2·2	13·7	—	—	—	—	235.000	187.060	9.400	5.170	32.200	—	—	44·7
Разом	13.701·3	567.326	61·0	6·7	12·1	16·5	—	—	—	1·4 ²	715.600	443.370	48.570	89.110	119.750	—	—	10.300 ² 52·2
Мінська.																		
Пинський	11.866·5	230.763	74·3	3·3	2·6	19·5	—	—	—	—	333.600	247.860	11.010	8.670	65.050	—	—	2·81
Мозирський (півд. частина)	8.087·5	90.580	79·4	1·7	2·1	16·4	—	—	—	—	136.100	108.060	2.310	2.860	22.320	—	—	16·8
Разом	19.953·0	321.343	75·8 ³	2·8	2·4	18·3	—	—	—	—	469.700	355.920	13.320	11.530	87.370	—	—	
Волинська.																		
Житомирський . .	7.700·3	433.859	62·4	5·9	5·7	14·3	10·8	—	—	—	611.000	381.260	36.050	34.830	87.370	65.990	—	79·4
Володимир-Вол.	6.430·0	277.265	72·1	2·7	8·4	10·4	5·7	—	—	0·6	381.300	274.920	10.300	32.030	39.660	21.730	—	2.290 ⁴ 59·3
Дубенський . .	3.958·5	195.058	68·2	4·5	6·5	11·5	3·6	—	—	5·3	274.200	187.500	12.340	17.820	31.530	9.870	—	14.530 69·3
Заславський . .	3.476·8	208.742	76·9	1·7	7·0	13·3	0·8	—	—	—	274.500	211.090	4.670	19.220	36.510	2.200	—	78·9
Ковельський . .	7.382·3	211.493	78·5	3·8	4·6	11·9	0·9	—	—	—	293.100	230.080	11.140	13.480	34.880	2.640	—	39·7
Кременецький . .	3.328·8	219.934	80·7	3·4	3·0	12·3	—	—	—	—	302.200	243.880	10.270	9.070	37.170	—	—	91·0
Луцький	7.467·8	252.550	57·0	5·2	9·7	14·1	12·0	—	—	1·5	360.100	205.500	18.730	34.930	50.780	43.210	—	5.400 48·2
Новгород-Вол.	7.205·0	348.950	65·5	2·4	5·2	15·6	10·9	—	—	—	485.200	317.810	11.630	25.230	75.690	52.890	—	67·3
Овруцький	10.554·4	205.390	83·4	4·1	1·4	10·6	1·2	—	—	—	307.500	256.460	12.610	4.310	32.700	3.690	—	29·1
Острозький	3.065·9	169.351	76·7	2·5	6·6	10·8	1·5	—	—	1·6	244.500	187.530	6.110	16.140	26.400	3.670	—	3.910 79·7
Ровенський	8.611·1	273.001	60·5	3·5	9·2	16·0	8·9	—	—	1·7	391.000	236.550	13.690	35.970	62.590	34.790	—	6.650 45·4
Староконстант.	2.556·2	193.889	76·9	2·9	5·6	14·3	—	—	—	—	264.400	203.500	7.670	14.210	37.810	—	—	103·4
Разом	71.735·9	2,989.482	70·1	3·5	6·2	13·2	5·7	—	—	0·9 ⁴	4,189.000	2,936.080	155.210	257.240	553.090	240.680	—	37.750 ⁴ 58·4
Подільська.																		
Кам.-Подільськ . .	2.884·0	266.350	79·0	4·1	2·7	13·9	—	—	—	—	352.300	278.320	14.440	9.510	48.970	—	—	122·1
Балтський	7.765·8	391.018	76·9	3·9	0·9	13·6	—	4·5	—	—	537.800	413.670	20.970	4.840	73.140	—	24.200	69·2
Брацлавський . .	3.079·8	241.868	82·6	3·3	2·0	11·6	—	—	—	—	322.900	266.720	10.660	6.460	37.460	—	—	104·9
Винницький	2.980·8	248.314	74·5	7·2	5·1	12·4	—	—	—	—	346.200	257.920	24.930	17.660	42.930	—	—	116·1
Гайсинський	3.382·9	248.142	86·3	1·9	1·2	10·4	—	—	—	—	333.600	287.900	6.340	4.000	34.700	—	—	98·7
Летичівський	2.699·0	184.477	80·8	3·7	1·7	13·2	—	—	—	—	245.900	198.690	9.100	4.180	32.460	—	—	91·1
Литинський	3.321·8	210.502	83·1	3·1	2·1	11·4	—	—	—	—	283.700	235.760	8.800	5.960	32.340	—	—	85·4
Могилівський	2.746·0	227.672	80·5	2·8	1·9	14·5	—	—	—	—	300.600	241.980	8.420	5.710	43.590	—	—	109·5
Ольгопільський	4.007·9	284.253	81·6	2·2	1·4	11·5	—	2·9	—	—	378.100	308.530	8.320	5.300	43.480	—	10.970	94·3
Проскуровський	2.690·9	226.091	78·2	2·9	6·4	12·1	—	—	—	—	307.300	240.330	8.910	19.670	37.180	—	—	114·2
Ушицький	2.840·1	223.312	84·6	2·3	1·2	11·4	—	—	—	—	294·800	249.400	6.780	3.540	33.610	—	—	103·8
Ямпільський	3.617·9	266.300	85·7	1·8	1·8	10·4	—	—	—	—	354.100	303.460	6.370	6.370	36.830	—	—	97·8
Разом	42.016·9	3,018.299	80·2	3·3	2·3	12·2	—	0·9	—	—	4,057.300	3,282.680	134.040	93.200	496.690	—	35.170	96·5
Київська.																		
Київський	5.653·9	541.483	56·2	27·3	3·4	11·1	1·1	—	—	—	895.700	503.380	244.530	30.450	99.420	9.850	—	158·4
Бердичівський	3.410·9	279.695	67·1	3·7	5·8	23·1	—	—	—	—	383.400	257.260	14.190	22.240	88.570	—	—	112·4
Васильківський	4.132·1	315.823	83·6	2·3	1·3	12·1	—	—	—	—	401.000	335.240	9.220	5.210	48.520	—	—	97·0

¹ По переписі з 1909 р.² Білоруси.³ В урядовій переписі виказані як Білоруси.⁴ Чехи.

Край, губернії й повіти	Простр. км ²	Населеніє по переписі 1897 (Рос., Укр.) 1900 р. (Австро-Угорщ.)	З того в %							З того							Пустота населення на 1 км ²		
			Українців	Великоросів	Поляків	Жидів	Німців	Волохів	Мадарів	Інших	Українців	Великоросів	Поляків	Жидів	Німців	Волохів	Мадарів		
Воронізька.																			
Бирюченський .	4.399·7	200.668 70·2 29·8	—	—	—	—	—	—	—	—	286.300	200.770	85.230	—	—	—	—	65·1	
Богучарський .	9.671·3	309.965 81·8 18·2	—	—	—	—	—	—	—	—	445.000	364.010	80.990	—	—	—	—	43·0	
Валуйський . .	4.637·1	188.113 51·6 48·4	—	—	—	—	—	—	—	—	273.000	140.870	132.130	—	—	—	—	58·9	
Острогозький . .	8.080·3	273.837 90·3 9·4	—	—	—	—	—	—	—	—	398.800	360.220	37.500	—	—	—	—	49·3	
Павлівський (п п)	2.102·1	78.682 80·0 20·0	—	—	—	—	—	—	—	—	116.850	93.440	23.360	—	—	—	—	55·6	
Разом	28.890·5	1,051.265 76·2 22·6	—	—	—	—	—	—	—	—	1,519.950	1,159.310	359.210	—	—	—	—	52·6	
Донського в. о.																			
Ростівський . .	6.898·4	369.732 33·6 53·7	—	—	3·3	1·3	—	—	6·9	559.900	188.130	300.660	—	18.480	7.280	—	—	38.640	81·2
Таганрозький . .	13.963·0	412.995 61·7 32·6	—	—	4·6	—	—	—	—	636.700	392.840	207.560	—	—	29.290	—	—	45·6	
Разом	20.861·4	782.727 48·4 42·3	—	1·6	2·9	—	—	3·3 ¹	1,196.600	580.970	508.220	—	19.150	36.570	—	—	39.490 ¹	57·4	
Ставропільська.																			
Благодаренський .	9.721·1	246.644 50·8 45·7	—	—	0·8	—	—	1·6	272.600	248.100	218.640	—	—	4.100	—	—	6.110	28·0	
Святохрестівськ.	7.676·4	—	—	—	—	—	—	—	219.900	50·4%	44·4%	—	—	0·9%	—	—	1·2%	28·6	
Разом	17.397·5	246.644 50·8 45·7	—	—	0·8	—	—	1·6 ²	492.500	248.100	218.640	—	—	4.100	—	—	6.110 ²	28·3	
Кубанська обл.																			
Катеринодарськ.	8.373·2	245.173 51·8 34·7	—	—	—	—	—	—	10·6 ³	415.700	214.130	146.800	—	—	—	—	36.150 ⁶	49·6	
Біський	13.801·4	277.300 74·0 24·1	—	—	—	—	—	—	—	427.500	301.360	113.130	—	—	—	—	—	31·0	
Кавказький	15.865·3	249.182 45·8 51·8	—	—	1·6	—	—	—	—	422.900	197.730	208.710	—	—	6.240	—	—	20·4	
Таманський	16.129·6	342.976 75·2 17·3	—	—	—	1·0	—	4·0 ⁴	497.700	365.240	94.360	—	—	—	4.800	—	18.500 ⁷	30·9	
Разом	54.169·5	1,114.631 63·2 30·5	—	—	0·3	0·3	—	3·7 ⁵	1,763.800	1,078.460	563.000	—	—	6.240	4.800	—	53.810 ⁸	32·6	
Таврійська.																			
Бердянський . .	8.764·9	304.718 58·8 18·6	—	2·6	7·8	—	—	10·1 ⁹	442.500	260.190	82.410	—	11.610	34.520	—	—	44.690 ⁹	50·5	
Дніпровський . .	13.035·4	212.241 73·6 21·3	—	3·0	1·3	—	—	—	330.000	242.880	70.290	—	9.900	4.290	—	—	—	25·3	
Молдопольський .	13.246·0	384.239 54·9 33·7	—	4·2	5·2	—	—	—	551.600	302.830	185.890	—	23.170	28.680	—	—	—	41·6	
Разом	35.064·3	901.198 60·6 25·6	—	3·5	5·2	—	—	3·5 ⁹	1,324.100	805.900	338.590	—	44.680	67.490	—	—	44.690 ⁹	37·8	
Катерино-славська.																			
Катеринославськ.	7.523·8	357.207 55·7 22·2	2·2	13·0	5·8	—	—	—	600.300	334.370	133.270	13.210	78.040	34.820	—	—	—	79·8	
Олександрівськ..	10.015·6	271.678 82·5 6·9	—	5·1	5·2	—	—	—	431.800	356.240	29.790	—	22.020	22.450	—	—	—	43·1	
Бахмутський . .	9.224·3	332.478 58·2 31·9	—	2·8	3·8	1·9	—	—	550.600	320.450	175.640	—	15.420	20.920	10.460	—	—	59·7	
Верхнедніпров. .	7.015·0	211.674 90·3 4·8	—	2·6	2·1	—	—	—	326.100	294.470	15.650	—	8.180	6.850	—	—	—	46·5	
Маріупольський . .	9.177·6	254.056 46·1 14·7	—	4·5	7·5	—	27·2 ¹⁰	381.000	175.640	56.010	—	17.150	28.580	—	—	103.670 ¹²	41·5		
Новомосковський . .	6.531·3	260.368 93·2 3·8	—	1·4	1·3	—	—	—	415.000	386.780	15.770	—	5.810	5.400	—	—	—	63·5	
Павлоградський . .	8.815·5	251.460 79·7 14·6	—	2·9	2·3	—	—	—	408.300	325.420	59.610	—	11.840	9.390	—	—	—	46·3	
Славянсьорськ.	5.089·8	174.753 50·5 46·3	—	1·5	—	—	—	—	342.400	172.910	158.530	—	5.130	—	—	—	—	67·3	
Разом	63.392·9	2,113.674 68·9 17·2	0·6	4·7	3·8	0·4	—	3·7 ¹¹	3,455.500	2,366.280	644.270	20.730	163.590	128.410	13.020	—	103.670 ¹²	54·5	
Херсонська.																			
Херсонський . .	19.137·9	587.804 55·1 26·7	0·9	11·9	3·5	0·8	—	—	822.600	453.250	219.630	7.400	98.990	28.790	6.580	—	—	43·0	
Онаніївський . .	9.041·5	265.762 62·0 11·1	—	8·3	3·8	13·5	—	—	371.800	230.520	41.270	—	30.860	14.130	50.190	—	—	41·1	
Слісаветгородськ.	15.889·0	613.283 66·1 16·2	—	9·2	0·9	6·0	—	—	785.800	519.410	127.300	—	72.300	7.070	47.150	—	—	49·8	
Одеський	9.749·6	610.042 21·9 37·7	3·0	22·0	10·3	1·0	—	2·0 ¹³	894.400	195.870	337.190	26.830	196.770	92.120	8.940	—	17.890 ¹⁶	91·7	
Олександрійськ.	9.810·2	416.576 85·1 9·9	—	3·7	—	—	—	—	556.500	473.580	55.090	—	20.590	—	—	—	—	56·7	
Тираспольський.	7.170·4	240.145 33·3 17·1	—	9·9	9·8	24·9	—	3·3 ¹⁴	313.577	104.400	53.610	—	31.040	30.720	78.060	—	10.350 ¹⁷	45·7	
Разом	70.798·6	2,733.612 53·5 21·1	1·1	11·8	4·5	5·4	—	1·2 ¹⁵	3,774.600	1,977.030	834.090	41.520	450.550	172.830	190.920	—	42.920 ¹⁸	53·3	

¹ Вірмені.² Вірмені.³ Греки 1·4, Вірмені 1·1, Черкеси 8·1.⁴ Греки 4·0.⁵ Греки 1·6, Вірмені 0·3, Черкеси 1·8.⁶ Греки 4880 (1·2), Вірмені 3.800 (0·9), Черкеси 27.570 (6·6).⁷ Греки.⁸ Греки 23.440 (1·3), Вірмені 3.800 (0·2), Черкеси 27.570 (1·6).⁹ Болгари.¹⁰ Греків 19·0, Турків 2·1, Татар 6·1.¹¹ Греків 2·3, Турків 0·3, Татар 1·1.¹² Греків 72.390, Турків 8.000, Татарів 23.240.¹³ Болгари 1·0, Греки 1·0.¹⁴ Болгари 0·9, Греки 0·3.¹⁵ Болгари 0·9, Греки 8.950.¹⁶ Болгари 8.940, Греки 42.920.¹⁷ Болгари.¹⁸ Болгари 33.970, Греки 42.920.

Край, губернії й повіти	Проспір км²	Населення по переписі 1897 (Рос.Укр.) і 1900 р. (Австро-Угорщ.)	З того в %							З того							Пустина населення на 1 км²			
			Українців	Великоросів	Полаків	Жидів	Німців	Волохів	Мадярів	Інших	Українців	Великоросів	Полаків	Жидів	Німців	Волохів	Мадярів			
Бесарабська.																				
Актерманський .	8.003·4	265.247	26·7	9·7	—	4·6	16·3	16·4	—	25·2 ¹	378.300	101.010	36.700	—	17.400	61.660	62.040	—		
Хотинський .	3.985·2	307.532	53·3	6·3	—	15·6	—	23·8	—	—	409.400	218.200	30.800	—	64.370	—	97.440	—	95.330 ²	46·3
Разом	11.988·6	572.779	41·0	7·8	—	10·5	7·6	20·3	—	11·6 ³	787.700	319.210	67.500	—	81.770	61.660	159.480	—	95.330 ²	65·7
Австро-Угорська Україна.																				
Галичина																				
Новоторзький . (частина) ⁴	54·9	2.408	98·5	—	1·1	0·4	—	—	—	—	2.060	2.050	—	10	—	—	—	—	37·5	
Новосандецький . (частина) ⁵	392·7	21.145	76·7	—	15·0	7·4	0·7	—	—	—	21.910	16.430	—	3.790	1.690	10	—	—	55·8	
Грибівський . . (частина) ⁶	190·1	10.122	94·1	—	3·2	2·7	—	—	—	—	9.600	9.300	—	310	260	—	—	—	50·5	
Горлицький ⁷ . . (частина)	442·2	21.456	92·7	—	3·9	3·1	—	—	—	—	20.580	19.080	—	800	640	—	—	—	46·5	
Ясельський ⁸ . . (частина)	201·9	8.736	87·7	—	9·9	2·4	—	—	—	—	7.960	6.980	—	790	190	—	—	—	39·4	
Кроснянський . . (частина) ⁹	191·5	8.389	91·9	—	5·5	2·6	—	—	—	—	8.230	7.560	—	450	220	—	—	—	43·0	
Саніцький . . . (частина) ¹⁰	1.098·2	86.848	60·3	—	30·0	9·3	—	—	—	—	92.950	54.000	—	29.840	9.110	—	—	—	84·6	
Березівський . . (частина) ¹¹	95·2	9.481	63·8	—	31·4	4·8	—	—	—	—	9.990	6.370	—	3.150	480	—	—	—	104·9	
Перемишльський . . (частина) ¹²	939·1	136.543	53·6	—	30·8	14·3	1·2	—	—	—	155.240	81.350	—	49.370	21.580	1.860	—	—	165·1	
Ярославський . . (частина) ¹³	861·2	61.895	68·2	—	27·1	4·5	0·2	—	—	—	68.880	46.220	—	20.250	2.620	80	—	—	80·0	
Ланцутський . . (частина) ¹⁴	45·8	3.863	78·0	—	16·9	4·8	—	—	—	—	3.670	2.870	—	620	180	—	—	—	80·0	
Ліський	1.831·6	95.362	71·2	—	14·5	13·7	0·6	—	—	—	99.430	69.900	—	14.920	14.020	600	—	—	54·3	
Добромильський	886·6	68.987	67·5	—	21·5	9·6	1·4	—	—	—	73.040	46.750	—	19.430	7.670	770	—	—	82·4	
Чесанівський . .	1.136·3	79.568	53·6	—	32·7	12·6	0·9	—	—	—	88.640	46.540	—	30.580	11.080	440	—	—	78·0	
Яворівський . .	1.005·0	78.002	79·2	—	10·4	8·4	1·8	—	—	—	89.340	70.580	—	11.260	6.520	980	—	—	89·3	
Мостиський . .	754·6	79.184	61·0	—	29·8	9·1	0·1	—	—	—	90.440	54.170	—	28.760	7.420	90	—	—	110·9	
Самбірський . .	948·1	96.215	63·1	—	27·2	8·4	1·3	—	—	—	110.810	67.480	—	32.910	9.190	1.230	—	—	116·9	
Старо-Самбірський	725·0	56.859	77·2	—	12·0	10·7	—	—	—	—	62.000	46.130	—	9.240	6.630	—	—	—	85·5	
Турецький	1.458·4	71.057	85·9	—	2·8	11·0	0·3	—	—	—	90.250	72.380	—	5.400	12.220	250	—	—	61·9	
Дрогобицький . .	1.456·2	134.056	66·2	—	15·0	16·4	2·4	—	—	—	182.980	109.060	—	38.790	31.470	3.660	—	—	125·7	
Скільський	1.268·8	49.771	77·5	—	7·9	10·3	3·6	—	—	—	57.030	44.140	—	4.730	6.100	2.050	—	—	45·0	
Стрийський	659·4	66.737	62·5	—	15·7	16·1	5·7	—	—	—	84.250	51.390	—	16.010	13.400	3.370	—	—	127·8	
Жидачівський . .	936·0	74.158	75·1	—	13·8	9·5	1·5	—	—	—	86.090	65.150	—	12.650	7.040	1.250	—	—	92·0	

¹ Болгари 21·3, Турки 3·9.² Болгари 80·580, Турки 14·750.³ Болгари 9·8, Турки 1·8.⁴ 4 громади судов. повіту Кросценко: Біла Вода,

Чорна Вода, Яворки, Шляхтова.

⁵ Судовий повіт Мушина (цілій) і 8 громад новосандецького суд. повіту: Котів, Лабова, Лабовиці, Матвієва, Нове-Село,

Мала Розточка, Складисте, Угрин.

⁶ Південна частина горлицького судового повіту (20 громад).

повіту (43 громад).

⁷ Південна частина горлицького судового повіту (19 громад).⁸ Південна частина жигиргородського судового повіту.⁹ Без 6 громад північн. часті ріманівського і 13 громад синіцького судового повіту.¹⁰ Без 7 західних громад дубецького судового повіту.¹¹ Без Сінави та Нелепковці.¹² Зі суд. пов. ярославського 7 громад, радимненський суд. повіт без 6 громад і сінавський¹³ 4 громади лежайського судов. повіту (Дубно, Ожана, Жухів, Силивра).

Край, губернії й повіти	Простр. км ²	Населеніє по переписі 1897 (Рос. Укр.) і 1900 р. (Австро-Угорщ.)	З того в %							З того							Густота населення на 1 км ²		
			Українців	Болгарів	Пол.	Жидів	Німців	Волохів	Мадарів	Інших	Українців	Болгарів	Полаків	Жидів	Німців	Волохів	Мадарів	Інших	
Долинський . . .	2.497·5	105.262	73·3	—	9·1	13·2	4·3	—	—	—	116.400	88.230	—	10.810	13.150	4.210	—	—	46·6
Калуський . . .	1.182·8	87.161	79·9	—	8·7	10·1	1·3	—	—	—	100.500	81.100	—	10.000	8.404	960	—	—	85·0
Станиславівський	868·9	134.100	59·0	—	21·0	19·1	0·9	—	—	—	165.260	95.190	—	36.850	31.070	2.150	—	—	190·2
Богородчанський	892·6	61.665	81·8	—	4·3	12·9	0·6	—	—	—	71.800	59.950	—	3.660	7.750	430	—	—	80·4
Надвірнянський	1.916·7	79.116	74·0	—	11·9	13·0	1·1	—	—	—	94.130	69.660	—	11.860	11.860	750	—	—	49·1
Товмазький . . .	918·7	105.769	73·9	—	16·5	8·3	1·0	—	—	—	119.160	87.110	—	21.210	9.891	950	—	—	129·7
Коломийський . . .	799·7	109.212	64·3	—	14·4	19·7	1·6	—	—	—	129.540	80.190	—	23.060	24.740	1.550	—	—	161·9
Косівський . . .	1.919·7	84.045	82·6	—	4·4	12·3	0·0	—	—	—	86.330	71.910	—	4.140	9.760	90	—	—	45·0
Печенижинський	376·7	37.136	84·0	—	3·9	12·0	—	—	—	—	49.690	43.470	—	1.770	4.450	—	—	—	131·6
Снятинський . . .	603·9	84.360	80·0	—	7·0	12·0	0·9	—	—	—	90.000	71.640	—	7.290	10.350	720	—	—	149·0
Городенський . . .	904·1	91.447	76·9	—	11·3	11·6	—	—	—	—	92.210	70.170	—	11.800	10.140	—	—	—	120·0
Русько-Равський	1.401·0	105.185	69·8	—	14·3	14·4	1·1	—	—	—	118.380	82.090	—	17.050	17.170	1.180	—	—	84·5
Жовківський . . .	1.202·8	90.227	72·2	—	14·8	11·1	1·7	—	—	—	102.480	74.810	—	16.090	9.840	1.740	—	—	85·2
Городецький . . .	887·1	71.482	65·8	—	21·6	9·7	2·7	—	—	—	82.030	54.390	—	18.700	7.050	1.890	—	—	92·5
Львів (місто) . . .	32·0	170.203	19·9	—	49·4	26·5	3·0	—	—	—	216.900	41.430	—	109.100	60.300	5.900	—	—	6778·1
Львівський . . . (без міста)	1.263·6	125.931	49·3	—	39·2	8·2	2·9	—	—	—	172.280	79.080	—	74.770	14.990	3.100	—	—	136·3
Руденський . . .	703·0	70.440	65·5	—	25·3	8·6	0·2	—	—	—	79.320	50.370	—	22.050	6.580	320	—	—	112·8
Бобрецький . . .	890·6	79.390	68·9	—	18·0	12·3	0·3	—	—	—	91.270	63.430	—	17.070	10.500	270	—	—	102·5
Перемишлянськ.	925·4	77.238	61·4	—	24·8	12·2	1·4	—	—	—	89.370	54.680	—	23.060	10.830	800	—	—	96·5
Рогатинський . . .	1.146·8	108.416	71·4	—	16·1	12·4	0·1	—	—	—	129.930	93.160	—	22.610	14.030	130	—	—	113·3
Бережанський . . .	1.161·9	95.164	61·2	—	27·0	11·5	0·3	—	—	—	107.700	66.670	—	29.840	11.090	100	—	—	92·7
Шідгесцький . . .	1.060·0	88.035	63·1	—	27·5	9·3	—	—	—	—	95.200	62.360	—	25.420	7.420	—	—	—	89·8
Бучацький . . .	1.192·7	123.704	59·5	—	27·6	12·9	—	—	—	—	142.680	79.760	—	44.800	17.980	—	—	—	119·6
Чортківський . . .	694·2	71.981	63·1	—	25·0	11·4	0·4	—	—	—	77.790	47.690	—	21.780	8.090	230	—	—	112·1
Заліщицький . . .	717·8	77.641	73·7	—	13·9	12·2	—	—	—	—	76.750	54.720	—	12.750	9.210	—	—	—	106·9
Борщівський . . .	1.024·9	109.220	69·0	—	17·9	13·1	—	—	—	—	109.350	75.340	—	21.220	12.790	—	—	—	106·7
Гусятинський . . .	872·9	93.854	60·3	—	26·3	13·4	—	—	—	—	97.800	59.370	—	27.000	11.340	—	—	—	112·1
Теребовельський	697·3	77.212	51·7	—	37·7	10·4	0·2	—	—	—	82.200	42.330	—	32.390	7.400	80	—	—	117·9
Скалатський . . .	917·0	91.763	51·7	—	33·6	14·6	0·0	—	—	—	97.280	48.920	—	35.500	12.830	30	—	—	106·1
Тернопільський . . .	1.164·0	131.632	55·3	—	29·5	15·0	0·2	—	—	—	145.280	77.730	—	47.070	20.190	290	—	—	124·8
Збаразький . . .	739·6	67.383	62·0	—	30·4	7·5	—	—	—	—	72.730	44.290	—	22.980	5.460	—	—	—	98·3

Край, губерній повіти	Площир км ²	Населеніє по переписі 1897 (Рос. Укр.) 1900 р. (Австро-Угорщ.)	З ТОГО В %								З ТОГО								Густота населення на 1 км ²		
			Українців				Іншіх				Українців				Іншіх						
			Великоросів	Поляків	Літав	Німців	Волохів	Мадарів	Інших	Інших	Поляків	Літав	Німців	Волохів	Мадарів	Інших	Інших				
Зборівський . . .	630·7	54.397	69·6	—	17·4	12·4	0·3	—	—	—	62.250	43.890	—	—	11.950	6.350	60	—	—	98·7	
Золочівський . . .	1.183·2	108.619	62·0	—	23·9	13·5	0·5	—	—	—	120.000	75.120	—	—	30.600	13.920	360	—	—	101·5	
Брідський	1.752·0	138.170	62·3	—	20·1	17·4	0·1	—	—	—	148.630	92.750	—	—	32.250	23.040	150	—	—	84·8	
Струмило-Камінецький	1.521·4	104.094	60·8	—	23·1	13·6	2·1	—	—	—	118.680	71.040	—	—	29.200	15.070	2 200	—	—	78·0	
Сокальський	1.335·1	100.155	66·4	—	18·4	14·8	0·3	—	—	—	111.980	73.350	—	—	21.610	16.690	330	—	—	83·9	
Разом	54.577·1	4,731.651	64·9	—	21·1	12·8	1·0	—	—	—	5,378.650	3,415.000	—	—	1,243.370	661.490	47.380	—	—	98·6	
Буковина.																					
Черновецький (частина)	703·7	138.803	49·6	—	7·9	21·4	9·7	9·5	0·0	—	168.110	74.300	—	—	18.150	37.990	14.120	20.680	60	—	238·9
Вашківський . . .	400·8	42.812	78·6	—	3·0	14·1	0·5	0·3	—	—	42.120	34.540	—	—	1.680	5.340	270	230	—	—	105·1
Вижницький . . .	1.288·7	50.285	72·6	0·8	1·3	20·8	2·3	0·5	—	—	57.120	43.640	340	1.200	10.800	910	90	—	—	44·3	
Заставнєцький . . .	492·8	51.502	88·2	—	2·0	9·3	0·2	0·1	—	—	51.380	45.930	—	—	1.130	4.210	50	60	—	—	103·8
Кімполовецький (частина) ¹	525·0	7.662	71·5	—	3·0	12·3	7·5	4·4	—	—	8.600	6.050	—	—	210	850	810	560	—	—	16·4 ¹
Кіцманський . . .	344·8	43.131	88·1	—	1·6	9·0	0·9	0·2	—	—	45.740	39.980	—	—	1.370	3.890	210	120	—	—	132·6
Радонецький . . . (частине)	11.180	72·6	—	2·4	13·4	6·9	2·7	—	—	—	13.590	10.180	—	—	50	1.850	1.020	250	—	—	14·9
Серетський . . . (частина)	277·6	36.090	63·6	6·7	2·4	11·8	7·2	7·9	—	—	39.420	24.140	2.060	1.460	4.730	2.400	4·100	—	—	—	142·0
Сторожинецький (частина)	235·6	19.796	70·5	—	4·9	10·7	5·5	9·8	—	—	22.710	13.880	—	—	1.730	2.250	1.000	3.820	—	—	96·4
Сучавський . . . (частина)	96·5	10.242	79·6	5·4	0·8	3·4	1·7	7·4	1·4	—	11.640	8.510	520	—	50	360	280	1.410	170	—	120·6
Разом	5.276·8	411.503	68·3	0·8	4·1	15·6	5·0	4·8	0·4	—	460.430	301.150	2.950	27.030	73.270	21.070	31.320	230	—	57·1	
Марамароський.																					
Винівський . . . (частина)	447·3	8.809	71·6	—	—	25·7	0·5	0·5	1·4	—	10.196	7.520	—	—	2.390	10	30	190	—	—	22·8
Волівський . . .	1.150·3	27.686	81·9	—	—	16·0	0·5	0·0	1·5	—	32.910	27.050	—	—	5.130	40	—	660	—	—	32·6
Густепський . . . (без Винкова)	677·3	36.348	75·9	—	—	15·4	0·1	0·1	8·1	—	43.450	32.810	—	—	7.000	30	20	3.390	—	—	64·2
Довжанський . . .	607·9	16.866	84·6	—	—	10·2	0·9	0·0	1·8	—	20.410	16.840	—	—	2.160	230	90	530	—	—	33·6
Сигітський . . . (частина)	162·3	9.987	68·7	—	—	25·8	0·3	2·6	3·0	—	13.700	9.550	—	—	3.380	10	90	560	—	—	84·4
Тисянський . . .	1.717·1	33.005	67·8	—	—	13·8	1·6	0·1	16·7	—	38.120	26.270	—	—	5.150	210	110	6.170	—	—	22·2
Торецький . . . (без Керкедь)	1.252·9	28.983	76·0	—	—	17·1	4·8	0·1	1·9	—	34.750	25.790	—	—	6.120	1.840	40	940	—	—	27·7
Тячівський . . . (частина)	331·9	15.621	79·6	—	—	15·0	0·1	0·2	2·6	—	18.710	14.760	—	—	3.270	20	110	470	—	—	56·7
Разом	6.347·0	177.305	75·9	—	—	13·7	1·4	0·3	6·0	—	212.240	160.590	—	—	34.600	2.390	490	12.910	—	—	33·4

¹ Без українського острова в стульпіанському судов. повіті.

Край, губернії й повіти	Проспір км ²	Населення по переписі 1897 (Рос. Укр.) і 1900 р. (Австро-Угорщ.)	З того в %							З того							Густота населення на 1 км ²				
			Українців	Великоросів	Поляків	Жидів	Німців	Волохів	Мадарів	Інших	Українців	Великоросів	Поляків	Жидів	Німців	Волохів	Мадарів	Інших			
Угоцький.																					
Передисіанський (частина)*	444·3	25.003	87·3	—	—	10·0	0·0	0·0	2·6	—	27.500	24.070	—	—	2.670	3	10	690	—	61·9	
Затисянський .. (частина)	150·4	11.395	71·6	—	—	14·0	0·0	1·8	12·6	—	13.110	8.170	—	—	1.650	-13	30	2.320	—	87·2	
Разом	594·7	36.398	82·3	—	—	11·2	0·0	0·6	5·8	—	40.620	32.240	—	—	4.320	16	40	3.010	—	68·3	
Березький.												79·6 %				10·8 %	0·0 %	0·1 %	7·6 %		
Горішній	412·7	27.195	82·5	—	—	14·8	0·7	—	1·1	0·1	33.320	25.890	—	—	5.130	170	—	2.070	—	80·2	
Ляторицький ..	387·5	26.055	73·8	—	—	11·6	2·1	—	10·2	1·9	30.000	22.230	—	—	3.330	510	—	3.150	600	77·4	
Мукачівський .. (частина)	303·3	24.828	85·1	—	—	6·7	4·1	—	4·0	0·1	29.220	24.570	—	—	1.930	1.160	—	1.310	30	96·3	
Надисіянський (частина) ²	52·9	1.384	80·1	—	—	8·0	—	—	10·8	0·0	1.510	1.300	—	—	110	—	—	80	—	28·6	
Нижньо-Верецький	588·7	15.292	78·4	—	—	14·9	0·8	—	3·5	0·9	17.630	13.770	—	—	2.700	130	—	9·0	110	29·9	
Свалявський ..	656·1	17.868	75·8	—	—	12·9	3·5	—	5·8	1·1	23.250	16.720	—	—	3.300	1.000	—	1.650	300	35·4	
Разом	2.401·2	112.622	79·4	—	—	12·0	2·2	—	5·2	0·8 ³	134.930	104.480	—	—	16.500	2.970	—	9.160	1.040 ³	56·2	
Ужинський.												77·5 %				12·2 %	2·2 %	6·8 %	0·8 %		
Березнянський ..	811·9	22.803*	86·0	—	—	8·8	0·2	—	1·5	1·5	—	26.010	21.770	—	—	2.450	50	—	1.200	340	32·0
Перечинський ..	623·5	20.084	85·4	—	—	5·7	0·9	—	3·7	3·4	—	21.770	18.510	—	—	1.160	110	—	1.260	610	34·9
Середнянський .. (без Хомця)	243·6	12.494	68·2	—	—	13·9	0·8	—	3·6	11·3	—	13.070	9.550	—	—	1.790	20	—	1.160	490	53·7
Собранецький .. (частина)	303·2	8.811	9·6	—	—	10·5	0·7	—	3·4	75·4	—	9.680	5.720	—	—	970	30	—	410	2.440	31·9
Ужгородський ⁴ .. (частина)	184·3	7.730	76·7	—	—	5·6	0·3	—	13·8	3·7	—	8.330	5.810	—	—	500	30	—	1.640	330	45·2
Разом	2.166·5	71.922	72·4	—	—	8·7	0·6	—	4·0	13·0 ⁵	—	78.860	61.360	—	—	6.870	240	—	5.670	4.210 ⁵	36·4
Земплінський.												77·8 %				8·7 %	0·3 %		7·1 %	5·3 %	
Гуменський .. (3 громади)	32·7	814	75·0	—	—	5·0	—	—	0·8	16·6	900	760	—	—	60	—	—	20	50	27·5	
Межиліборецьк. ³ .. (без 2 громад)	544·3	17.093	70·0	—	—	10·9	0·5	—	2·3	12·2	17.570	14.270	—	—	1.950	130	—	550	260	32·3	
Спинський (без 4 громад)	834·0	21.465	85·2	—	—	5·3	0·7	—	1·4	5·1	22.130	19.360	—	—	1.080	90	—	420	420	26·5	
Стропківський .. (частина)	229·3	7.290	26·0	—	—	18·2	0·3	—	3·5	49·6	8.050	3.200	—	—	1.420	30	—	280	2.680	35·1	
Разом	1.640·3	46.692	70·4	—	—	9·3	0·6	—	2·0	14·8 ⁷	48.650	37.590	—	—	4510	250	—	1.270	3.410 ⁷	29·7	

¹ Адміністративні зміни між 1900 і 1910: громади: Квасово і Ремета Нижня та Вижна прилучені сюди із горішнього повіту.

² Від свалавського повіту відділено низко-верецький як окремий повіт, за се прилучено до нього 6 громад з ляторицького.

³ Словаки.

⁴ Адміністративні зміни між 1900 і 1910 р.: Від ужгородського повіту відділено середнянський як окремий повіт, за се прилучено до нього 6 громад з капошанського повіту.

⁵ Словаки.

⁶ Адміністративні зміни між 1900 і 1910: межиліборецький повіт утворено з частини гуменського і 21 громад стропківського.

⁷ Словаки.

Край, губернії й повіти	Простріл км ²	Населення по переписі 1897 р. (Рос. Мер.) і 1900 р. (Австро-Угорщ.)	З того в %						Населення по обчисленню на 1914 р.	З того						Густота населення на 1 км ²					
			Уграїнців	Великоросів	Поляків	Жидів	Німців	Волохів		Уграїнців	Великоросів	Поляків	Жидів	Німців	Волохів	Маларів	Інших				
Хоростківський.																					
Бар., Деснянський ¹ . (частини)	386·4	13.791	69·0	—	—	5·2	0·3	—	0·6	23·7	13.260	10.900	—	—	570	30	—	130	1.210	34·2	
Вишнівський ⁸ ..	483·9	16.073	60·6	—	—	8·2	0·1	—	1·1	26·8	16.300	13.020	—	—	4·3 %	0·3 %	—	1·0 %	9·2 %		
Вижницький.....																1.130	20	—	240	1.170	33·7
Іршавський ³ . (частини)	108·7	2.822	55·9	—	—	2·7	—	—	0·5	37·6	2.770	1.510	—	—	6·9 %	0·1 %	—	1·4 %	7·2 %		
Липовецький ⁴ ..	251·4	11.135	88·2	—	—	3·4	0·3	—	0·8	5·7	9.660	8.830	—	—	3·3 %	0·2 %	—	2·6 %	30·3 %		
Сабінівський ⁵ . (частини)	62·4	2.806	68·4	—	—	2·5	0·1	—	0·8	27·0	2.660	2.300	—	—	3·0 %	0·2 %	—	1·2 %	2·3 %		
Разом	1.292·8	46.627	69·9	—	—	5·5	0·2	—	0·8	21·8 ⁶	44.590	36.560	—	—	2.140	80	—	620	3.570 ⁶	34·5	
82·0 %												82·0 %	—	—	4·8 %	0·2 %	—	1·4 %	8·0 %		
Списький.																					
Кежмарський .. (гром. Годермарк)	17·2	721	87·2	—	—	2·2	2·3	—	0·1	3·6	580	510	—	—	10	10	—	5	20	33·7	
Подградський .. (гр. Ольши і Подп.)	22·5	685	84·1	—	—	2·5	—	—	—	13·3	850	780	—	—	1·7 %	1·7 %	—	0·8 %	3·1 %		
Старовеський .. (гр. В. Л. і Фольв.)	39·2	1.397	90·3	—	—	3·2	—	—	0·7	2·3	1.290	1.190	—	—	30	10	—	20	30	32·9	
Старолюбовенськ. (6 громад)	152·0	7.305	91·4	—	—	2·1	0·2	—	0·6	4·1	5.880	5.330	—	—	2·4 %	0·5 %	—	1·3 %	2·4 %		
Разом	230·9	10.108	90·4	—	—	2·3	0·3	—	0·6	4·4 ⁷	8.600	7.810	—	—	140	30	—	90	340 ⁷	37·0	
90·8 %												90·8 %	—	—	1·6 %	0·3 %	—	1·0 %	4·5 %		
14.673·4	501.674	75·9	—	—	11·2	1·2	0·1	4·5	5·5 ⁸	568.490	440.630	—	—	69.080	5.970	530	32.730	12.570 ⁸	38·7		
77·5 %												77·5 %	—	—	12·2 %	1·1 %	0·1 %	5·8 %	2·2 %		

¹ Адміністративні зміни між 1900 і 1910 р.: утворений з північної частини секундського, північно-західної частини маковицького і 6 громад топлянського повіту.

Обіймає решту давнього маковицького новіту

³ Обіймає решту давнього топданського повіту.

⁴ Утвóрение

ЧНІ-ЗАХІДНОІ
7. Словаки

ВИЖНЬОГОРИ в Словакии